

ברגן-בלזן בישראל
IRGUN SHERIT HAPLETA

ארגון שארית הפליטה
BERGEN-BELSEN ISRAEL

הקול שלנו

אונדזער שטימע

Our Voice

קונצרט זיכרון מיוחד
Unique Memorial Concert

המנדולינה
של רחלה

Rachela's Mandolin

Bulletin No. 20
December 2021

גיליון מס' 20
דצמבר 2021

Dear friends,

I am more proud than ever to present to you this issue, which will be published at the end of a challenging and not easy year. How symbolic that the issue comes out towards the end of the civic year and it sums up the fruit of doing and activity, despite and alongside Covid 19, which has accompanied our lives for a long time.

Although we have not been able to realize all the plans we had for this year, and this is the only issue that will be published this year, we have managed to do everything we can despite the difficulties.

You will find here new Beginnings alongside Farewells. Dr. Elke Gryglewski started exactly one year ago, on January 1, 2021, in her role as director of the Niedersachsen Memorials Foundation in place of our friend Dr. Jens Christian Wagner, from whom we parted in the previous issue. She addresses you here, personally, in Hebrew and English.

Another new beginning will be mine, as at the last general meeting, I was elected Chairman of the Bergen-Belsen Organization in Israel starting January 1, 2022. I will replace Chairman Shraga Milstein, who decided to resign after years of fruitful and fascinating work. For me it is a personal and historical closure because my late father Rafael Olewski was the Mythological Chairman of Bergen-Belsen Organization and one of the founders. No doubt he affected all my activity in commemorating the Shoah.

Despite everything, we were able to hold three meetings of the organization's members during the year: we celebrated Bergen-Belsen's 76th Liberation Day (late..) in June; we held a toast for the New Year, a general meeting and a farewell event for Chairman Shraga Milstein, in early October; and finally we had a festive merry multi-generation Hanukkah party at the beginning of December, with Zechariah Zederman lighting the candles.

In the field of commemoration, we present to you a festive special concert marking the centenary of the birth of Rachela Zelmanowicz-Olewski, liberated in Bergen-Belsen, who played the mandolin in the Auschwitz Women's Orchestra conducted by Alma Rose. Raanana Symphonette held an exciting concert with the mandolin virtuoso Yaki Reuven, who also played on the original mandolin that Rachela brought with her from Bergen-Belsen.

It is a great honor for us that our friend and member of our Organization Rachel Rubin, liberated from Bergen-Belsen, was invited by Knesset Speaker MK Miki Levy to light the fourth Hanukkah candle in the Knesset. See back cover. We were also honored that three of the torchbearers this year are Bergen-Belsen survivors.

I wish you all a Happy New Year,

Jochi Ritz-Olewski

קוראים יקרים,

אני גאה יותר מתמיד להציג בפניכם את הגיליון הזה, שיוצא לאור בסיומה של שנה מאתגרת ולא קלה. כמה סימלי שהגיליון יוצא לקראת סוף השנה האזרחית והוא מסכם פרי עשייה ופעילות, למרות ולצד הקורונה, המלווה את חיינו כבר תקופה ארוכה. אמנם לא הצלחנו לממש את כל התכניות שתכננו לשנה זו, וזה הגיליון היחיד שיוצא לאור השנה, אך השכלנו לעשות את כל שביכולתנו למרות הקשיים.

תמצאו כאן התחלות חדשות לצד פרידות. דייר אלקה גריגלבסקי התחילה בדיוק לפני שנה, ב-1 בינואר 2021, את תפקידה כמנהלת קרן אתרי הזיכרון של נידרזקסן במקומו של ידידנו דייר ינס כריסטיאן וגנר, ממנו נפרדנו בגיליון הקודם. היא פונה אליכם, הקוראים, במכתב בנימה אישית בעברית ובאנגלית.

התחלה חדשה נוספת תהיה שלי, כי באסיפה הכללית האחרונה נבחרתי לכהן החל מ-1 בינואר 2022 כיו"ר ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל, במקומו של היו"ר היוצא שרגא מילשטיין. נפרדנו בצער משרגא, שהחליט לסיים את תפקידו לאחר שנות עשייה פוריות ומרתקות. מבחינתי, זוהי סגירת מעגל אישי והיסטורי, שכן אבי רפאל אולבסקי ז"ל היה היו"ר המיתולוגי של הארגון ואחד ממייסדיו, וללא ספק השפיע על כל פעילותי בהנצחת השואה.

למרות הכל, הצלחנו לקיים שלושה מפגשים של חברי הארגון במהלך השנה: חגגנו את יום השחרור ה-76 של ברגן-בלזן (באיחור) בחודש יוני; קיימנו הרמת כוסית לשנה החדשה, אסיפה כללית ואירוע פרידה מהיו"ר שרגא מילשטיין בראשית אוקטובר; וקינחנו במסיבת חנוכה בין-דורית עליזה, כשמשוחרר ברגן-בלזן זכריה זדרמן הדליק נר שישי של חנוכה.

בתחום ההנצחה אנו מדווחים על קונצרט חגיגי ומיוחד במלאת מאה שנה להולדתה של משוחררת ברגן-בלזן רחלה זלמנוביץ'-אולבסקי, שניגנה במנדולינה בתזמורת הנשים של אושוויץ בניצוחה של אלמה רוזה. תזמורת סימפונט רעננה קיימה קונצרט מרגש עם וירטואוז המנדולינה יקי ראובן, שניגן גם במנדולינה המקורית שרחלה הביאה עימה מברגן-בלזן.

כבוד גדול הוא לנו שחברתנו רחל רובין, משוחררת ברגן-בלזן, הוזמנה על-ידי יו"ר הכנסת ח"כ מיקי לוי להדליק נר רביעי של חנוכה במשכן הכנסת (שער אחורי). התכבדנו גם בכך ששלושה מבין מדליקי המשואות השנה הם משוחררי ברגן-בלזן.

שנה אזרחית טובה לכולכם,

יוכי ריץ-אולבסקי

הקול שלנו - אונדזער שטימע
Unzer Sztyme - Our Voice

בהוצאת ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל

תי"ד 5303, הרצליה 4615201

The Organization of Bergen-Belsen Survivors, Israel

P.O.Box 5303, 4615201 Herzliya, Israel

belsen.israel@gmail.com | bergenbelsen.org

עורכת ראשית: יוכי ריץ-אולבסקי

Editor-in-Chief: Jochi Ritz-Olewski

עורכים: אריה אולבסקי, שרה גולנדסקי

Editors: Arie Olewski, Sara Golandsky

צילומים: יצחק רובין, אריה אולבסקי

עיצוב והפקה: פרסום המערכת טל. 03-5567373

חברי הנהלת הארגון: שרגא מילשטיין - יו"ר, יוכי ריץ-אולבסקי,

שרה גולנדסקי, תרצה זאבי, רחל בכס, תמר גלבוש,

פיני דרילינגר, אריה אולבסקי.

בשער: אמון המנדולינה יקי ראובן מציג את המנדולינה של רחלה לפני שהוא מנגן בה.

ד"ר אלקה גריגלבסקי

מנהלת חדשה לקרן אתרי הזיכרון בנידרזקסן

קבועה, ואכן עבדתי משנת 1995 עד 2020 כחברת צוות המחלקה החינוכית. בחמש השנים האחרונות שימשתי כראש המחלקה החינוכית וסגנית המנהל של בית ועידת ואנזה. כשקראתי בשנה שעברה את מודעת הדרושים של מנהל ברגן-בלזן ומנהל קרן אתרי הזיכרון של נידרזקסן, החלטתי להגיש מועמדות בגלל שתי סיבות:

משום שעל רקע הנוף של אתרי ההנצחה בסקסוניה התחננה ניתן לספר את ההיסטוריה השלמה של הנאציזם-סוציאליזם - כל קבוצות הקורבנות מיוצגות כאן כמו גם כל מיגוון הפשיעה; ומשום שהעבודה באתר הזיכרון ברגן-בלזן תאפשר לי להמשיך לעסוק בשואה.

השלבים האישיים והמקצועיים השונים בחיי מובילים למה

בינואר השנה נכנסה לתפקידה המנהלת החדשה של קרן אתרי הזיכרון בנידרזקסן ושל אתר הזיכרון ברגן-בלזן. היא החליפה את ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר, ידיד הארגון. לרגל כניסתה לתפקיד, היא פונה במכתב אישי לכולכם. אנו מאחלים לה הצלחה בפעילותה.

שמי אלקה גריגלבסקי ומאז ינואר 2021 אני מנהלת את אתר הזיכרון ברגן-בלזן ואת קרן אתרי הזיכרון של נידרזקסן. העיסוק בתולדות הנאציזם-סוציאליזם והשוואה הפך להיות נושא בשלב מוקדם מאוד בחיי. נולדתי בברלין בשנת 1965, אך עקב מקצועו של אבי, עזבנו לבוליביה בשנת 1970, שם ביליתי חלק גדול מהתבגרותי. אבי עבד עם מועדון "הרפובליקנישר" - הפדרציה של מהגרים יהודים בבוליביה - ואז זכיתי לפגוש את ניצולי השואה

כבר בגיל צעיר. באותה תקופה הייתה בוליביה, כמו מדינות רבות אחרות בדרום אמריקה, מקום מפלט לנאצים שנמלטו מאימת המשפט. כשהיה עלי להתעמת עם השם קלאוס בֶּרְגִי הידוע גם כקלאוס אלטמן, ראש הגסטפו לשעבר של ליון, התחלתי לשאול ולקרוא.

כשהייתי בת חמש-עשרה חזרנו לגרמניה, שם סיימתי את לימודי, אך גם החלטתי לעזוב אותה שוב כדי לעשות שירות אזרחי במסגרת "אקציון זונצייכן פֶּרֶיֶנדֶשֶׁדִינסֶטֶה" (ארגון אום הכפרה ושירות השלום) בישראל. באותה תקופה היה לקיבוצים כלל שאמר, כי ניתן לאפשר לגרמנים להיות מבקרים בקיבוץ אך ורק אם הניצולים המתגוררים במקום יסכימו. גם

לקיבוץ בארי היה כלל כזה, אך זמן קצר לפני שהקבוצה שלי הגיעה לישראל, המזכירות שלחה את כל המתנדבים הבריטים והשוודים הביתה בגלל בעיות אלוהול וסמים, ובשל הצורך במתנדבים חדשים, החליטה לקחת את הקבוצה שלי מבלי לשאול את הניצולים. זמן קצר לאחר הגעתנו קיבלנו מכתב מניצולת שואה, שכתבה לנו כי בשל נוכחותנו בקיבוץ היא לא תוכל לבקר בחדר האוכל ובאזורים ציבוריים אחרים בשלושת החודשים הקרובים. היינו המומים ורצינו לעזוב מיד. קיימנו שיחות ארוכות עם חברי הקיבוץ, ולבסוף נשארנו.

אני כותבת זאת כי זה היה כנראה האירוע הבולט ביותר בצעירותי שגרם לי להרהר ברדיפות מצד משפחתי - וההרהור הזה הוביל לעניין מקצועי, שהפך לנושא לכל החיים.

למדתי מדעי המדינה במינכן, ברלין וסנטיאגו דה-צ'ילה. במהלך לימודי במינכן עבדתי באתר הזיכרון דכאו; בצ'ילה כתבתי את עבודת הגמר שלי על נאצים בצ'ילה, ארגנטינה ובוליביה - דבר שבתחילת שנות התשעים היה כמעט בלתי אפשרי; ובברלין - לאחר שנפתח בית הזיכרון של ועידת ואנזה בשנת 1992 - עבדתי עד 1995.

בסיום הבחינות בשנת 1995 הציעו לי בואנזה להיות אשת צוות

שאני רוצה לתרום לפעילות של הקרן. אני אסירת תודה ביותר על העבודה המצוינת שעשה קודמי ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר, מכיוון שהיא נותנת לי את ההזדמנות להמשיך את יוזמותיו על ידי הרחבתן בעזרת תפיסתי וניסיוני. עם הקרן ניזום פרויקטים המחברים את ההיסטוריה של האתרים ההיסטוריים השונים, ועל ידי כך נסביר את שלבי הרדיפות השונים. אנו נתמקד גם בהיסטוריה שלאחר 1945 על מנת לגרום לקהלים שלנו להבין, שיש קשר בין ההיסטוריה לכיום. לבסוף, נציג גם את העבריינים האחרים לפשעים שבוצעו, לדוגמה בעזרת תערוכה שכבר יזם ד"ר וגנר. עם כל הנושאים הללו אנו רוצים לפנות לגרמנים וגם לקהל בין-לאומי. כעת אנו מתכננים יום עיון למורים ומחנכים ישראלים. אם הקורונה תאפשר זאת, בשנה הבאה יתקיימו סמינרים לאנשי חינוך בריטים וספרדים.

לסיום, אני רוצה להוסיף דבר חשוב אחד: מאז שהתחלתי לעבוד בקרן קיבלתי מכתבים חמים רבים והזדמן לי לשוחח אישית בוידאו עם ניצולי ברגן-בלזן. כל הקשרים הללו יוצרים צורך בעוד קשרים. אם הקורונה תאפשר זאת, אנסה להגיע לישראל בקרוב, ואז אני מקווה לפגוש את כולכם באופן אישי.

אני מודה לכם שקיבלתם אותי בכזאת פתיחות וחמימות ומאחלת לכולכם כל טוב - במיוחד בריאות!

את המנגינה הזו אי אפשר להפסיק:

קונצרט מנדולינה לזכרה של רחלה אולבסקי ז"ל שניגנה בתזמורת הנשים באושוויץ

ובו גם יצירות שנוגנו בתזמורת הנשים ההיא, לווה במצגת על פי סיפור חייה המופלא של אמם, שהתפרסם כספר בשם "אסור לבכות כאן!" ותורגם בין היתר גם לאנגלית וגרמנית. המצגת כוללת קטעים משני ראיונות בלעדיים לרגל האירוע עם שתי חברות התזמורת, חברותיה בלב ונפש של רחלה, אשר חיות בישראל ובלונדון, וכן קטעים אותנטיים בקולה של רחלה עצמה, מתוך עדותה ב"יד ושם".

אריה מסביר: "המצגת מתארת את קורות חייה המרתקים מאז ילדותה המאושרת בפולין, דרך הינצלותה ממוות באמצעות הנגינה בתזמורת הנשים בניצוחה של אלמה רוזה לצד המשרפות באושוויץ, החברות המופלאה בתנאים קשים ביותר של בנות התזמורת היהודיות שגורשו מאושוויץ למחנה הריכוז הידוע לשמצה ברנ-בלזן, השחרור בידי הצבא הבריטי, הקמת משפחתה החדשה במחנה העקורים בברנ-בלזן, עלייתה לישראל ובניית חייה החדשים". יוכי מוסיפה: "מאז שפורסם הספר, מחלקות מוזיקה וחוקרים מאוניברסיטאות ברחבי העולם מבקשים עותקים והנושא של תזמורת הנשים של אושוויץ נלמד מהזווית של סיפורה של אמא".

תזמורת הנשים באושוויץ הוקמה ביוני 1943 לפי צו של האס-אס (מקור: ויקיפדיה). התזמורת מנתה יותר מ-40 אסירות, שחברותן בתזמורת הגנה עליהן מפני שליחה לתאי הגזים והעבדתן למוות. על התזמורת ניצחה אלמה רוזה, אחייניתו של גוסטב מאהלר. קצינת האס-אס וחובבת המוזיקה מריה מנדל, תמכה בתזמורת. מנדל, שהייתה המפקדת הלא רשמית של מחנה הנשים באושוויץ-בירקנאו החל מחדש אוקטובר 1942, פעלה גם להקמת צריף מיוחד עבור

בתזמורת סמוך למסלול שהוביל לתאי הגזים. הצריף, שנשא את המספר 12, ומסתיו 1943 את המספר 7, הכיל מקום רחצה ותנור להגנה על כלי הנגינה מפני הקור והלחות. התזמורת ניגנה בשער המחנה בשעות יציאתם וחזרתם של עובדי המחנה.

על הקונצרט ברעננה ניצחה **קרן קגרליצקי**, הכשרונית, המשנה למנהל המוסיקלי, שמזכירה את דמותה של המנצחת המיתולוגית של אותה תזמורת נשים - אלמה רוזה. הפליא לנגן בקונצרט אמן המנדולינה **יעקב יקי** (ראובן, שהגיע במיוחד מספרד כדי לנגן את חלקה של רחלה בתזמורת, ואף ניגן במנדולינה המקורית שהוצגה בקונצרט.

הקהל מחא כפיים ומחה דמעות. התגובות היו נרגשות והגיעו גם במשך שבועות לאחר הקונצרט. הנוכחים הביעו הערכה לפירוויקט הקונצרט, למקצועיות והרגישות המדהימה של המבצעים, וגעגועים לרחלה וגם להוריהם.

קונצרטים בנושא זה יבוצעו מעתה ברחבי העולם בהרכב קאמרי ע"י יקי ראובן והמלחין והפסנתרן עמית ויינר.

בתמונה: המנדולינה המקורית שרחלה אולבסקי ז"ל הביאה מברנ-בלזן

על פי מור גפני-דור, צומת השרון רעננה, 5.10.2021

ב-7.10.2021 קיימה **סימפונט רעננה** קונצרט מחווה מרגש בשם "המנדולינה של רחלה", שלוהה במצגת לזכרה של **רחלה זלמנוביץ-אולבסקי** ז"ל, שניגנה במנדולינה בתזמורת הנשים באושוויץ. הקונצרט התקיים לציון 100 שנים להולדתה של רחלה ז"ל. מי שעומדים מאחורי היוזמה לקונצרט הם ילדיה של רחלה, **יוכי ריץ-אולבסקי ואריה אולבסקי**, שעוסקים בהנצחת השואה, ומתנדבים בהנהלת ארגון שארית הפליטה ברנ-בלזן בישראל. השניים שיתפו ברעיון את מנכ"לית הסימפונט **אורית פוגל-שפרן**, שארגנה ברגישות רבה את הפקת הקונצרט.

"אמא שלי הייתה אישה אופטימית ומיוחדת במינה", מספרת יוכי, "גדלנו בבית שמח ומלא במוזיקה, הורינו היו ניצולי שואה, שדיברו על מה שעבר עליהם ותמיד הדגישו את הצד של החברות והאופטימיות. היום אני מסתכלת על זה מזווית ראייה של אדם מבוגר - איך אנשים שהיו ממש בשאול תחתית, התעשתו והשתקמו. הם החליטו לבחור בחיים למרות כל מה שעברו וידעו להעריך את זה".

יוכי ואריה מדגישים שניהם כי גדלו בכית בו המוזיקה הייתה נוכחת ומוערכת. "אמא לימדה אותנו שמוזיקה היא גורם משמעותי שמביא יופי לעולם, מרפא את הנפש ומעצים אותה", אומרת יוכי, "מגיל צעיר היא לימדה אותנו שאדם שמנגן ברחוב הוא לא מקבץ נדבות, אלא הוא עושה את מה שהוא יודע לעשות הכי טוב, ותורם ליופי בעולם, ולכן לא יקרה מצב שמישהו מהמשפחה שלנו, יעבור ליד אדם כזה ולא יתרום לו כסף".

בנוסף מסבירים האחים, כי החשיבות העיקרית בקונצרט היא הנצחת הסיפור, שבקרוב לא יהיה מי שיספר אותו. הקונצרט,

This music can never be stopped: Mandolin concert in memory of Rachela Olewski, who played in the women's orchestra in Auschwitz

The late Rachela Olewski and her children Jochi and Arie.

On October 7, 2021, Raanana Symphonette held an exciting tribute concert called "Rachela's Mandolin", accompanied by a presentation in memory of the late Rachela Zelmanowicz-Olewski, who played the mandolin in the Auschwitz Women's Orchestra. It was the initiative of Rachela's children, Jochi Ritz-Olewski, and Arie Olewski, who are involved in commemorating the Holocaust, and volunteer on the Board of Bergen-Belsen Survivors' Organization in Israel. The two introduced

the idea to Orit Fogel-Shafran, General Manager of the Symphonette, who very sensitively organized the production of the concert.

"My mother was an optimistic and unique woman," says Jochi, "We grew up in a happy home, full of music. Our parents were Holocaust survivors who talked about what they went through, always emphasizing the aspects of friendship and optimism. Today I'm looking at it from a grown up person's point of view: they were really in the lowest stage of life, and succeeded to rise up and build a new life. They decided to choose life despite everything they went through and knew how to appreciate it."

Jochi and Arie both emphasize that they grew up in a home where music was present and appreciated. "Mother taught us that music is significant and meaningful and brings beauty to the world, heals the soul and empowers it," says Jochi. "From a young age she taught us that a person who plays music on the street is not a beggar; he does what he knows how to do best, and contributes to beauty in the world. Therefore, it will not happen that a member of our family will pass by such a person and will not donate money to him."

In addition, the brothers explain that the main importance of the concert is the perpetuation of the story, that soon there will be no one to tell it. The concert, which mostly included works played by the Women's orchestra in Auschwitz, was accompanied by a presentation based on the amazing life story of their mother. Her story was published in a book called "Crying is Forbidden Here!" which has been translated into English and German. The presentation also includes excerpts from two exclusive interviews, on the occasion of the event, with two members of the orchestra, best and devoted friends of Rachela, who live in Israel and in London, as well as authentic

excerpts in Rachela's own voice, from her testimony at Yad Vashem.

Arie explains: "The presentation describes her fascinating life story, starting from her happy childhood in Poland, through her rescue from death by playing in the women's orchestra conducted by Alma Rose, alongside the crematoria in Auschwitz; the wonderful outstanding sisterhood relationship, in the most difficult conditions, of the Jewish orchestra girls, who were deported from Auschwitz to the infamous Bergen-Belsen concentration camp; the liberation by the British army; starting a new family in the DP camp in Bergen-Belsen; her immigration to Israel and the building of her new life." Jochi adds: "Since the book was published, music departments and researches from universities all over the world are requesting copies and the subject of the Auschwitz Women's Orchestra has been learned from our mother's story."

The Auschwitz Women's Orchestra was formed in June 1943 by order of the SS (source: Wikipedia). The orchestra included more than 40 inmates, whose membership in the orchestra protected them from being sent to the gas chambers and enslaved to death, and was conducted by Alma Rose, Gustav Mahler's niece. SS officer and music fan Maria Mandel, supported the orchestra. Mandel, who had been the unofficial commander of the Auschwitz-Birkenau women's camp since October 1942, also engaged to allocate a special barrack for the women of the orchestra near the track that led to the gas chambers. The barrack, number 12, and later in 1943 number 7, contained a bathing place and an oven for protecting the musical instruments from cold and moisture. The orchestra played at the camp gate during the hours when the prisoners departed for work and on their return.

The concert was conducted by the talented Keren Kagarlitzki, the Deputy Musical Director, who was associated with the mythical conductor of the women's orchestra - Alma Rose. The Mandolin Artist Yaakov (Yaki) Reuven, came especially from Spain to play virtuously Rachela's part in the orchestra. The most moving moment was when he presented to the audience Rachela's original mandolin from Bergen-Belsen, and then played on her mandolin.

The audience clapped and wiped away tears. The reactions were thrilling and kept coming for weeks after the concert. Those present expressed appreciation for organizing the project of this concert, emphasizing the professionalism and incredible sensitivity of the performers, and longing for Rachela and their parents as well.

Concerts on this subject will now be performed around the world in a chamber ensemble by Yaki Reuven and composer and pianist Amit Weiner.

דורות התקומה:

שרדו את השואה, שבו לחיים בישראל והגשימו את תקוותיהם הגדולות

Survived the Holocaust, returned to life in Israel and fulfilled their great hopes

ולהתמודד.

לדבריו, הרקע המשפחתי השפיע עליו בצמתים רבים בחיים האישיים והצבאיים. "זה השפיע על הבחירה שלי להישאר בצבא, על ההבנה של חשיבות שירות משמעותי בתחילת הדרך.

"העובדה שיש לי נכד בצבא היא השיא שלי"
הילדה שמחה, קיבוץ נצר סירני

בכל פעם שהייתי צריך להחליט אם להישאר או להשתחרר, בחרתי להישאר בצבא מתוך הבנה שאסור שמה שקרה אז יקרה היום. בכל צומת קבלת החלטות משמעותית חשתי את תחושת השליחות וחשיבות המשימה. הבנתי עד כמה חשוב שיהיה לנו צבא חזק, כי אין לנו מקום אחר ללכת אליו.

"העובדה שיש לי נכד בצבא לא מובנת מאליה, זה השיא שלי", שיתפה הילדה והוסיפה: "יש הרבה דמיון ביני לבין אורן. אני מסתכלת על הדברים שהוא עושה ויודעת שיהיו לו הכוחות לעבור ולשרוד הכלי".

לדברי אורן, "השואה לימדה אותנו שאנחנו יכולים לסמוך רק על עצמנו. שיעור נוסף שעלינו ללמוד הוא הכוח הטמון באחדות, בכל חברות וברעות בין אנשים. פעם שאני חושב על השואה, אני חושב על מה שהצלחנו לעשות פה בתוך זמן קצר, לאילו הישגים הגענו. אם עברנו פרק היסטורי כל כך איום, נוכל להתגבר על קשיים גדולים יותר.

"סבא וסבתא שלי נלחמו כדי

עדי חשמונאי ויליך שובל

הילדה שמחה נולדה ב-1923 בגרמניה. בתקופת המלחמה שרדה את אושוויץ ואת ברגן-בלזן, עד 15 באפריל 1945 - היום שבו האנגלים שחררו אותם. אמה ואביה נספו בשואה, והיא שמעה מהם בפעם האחרונה ב-1942.

בתור ילדה, היתה הילדה עדה לליל הבדולח. "עמדתי עם אמא מול החנות שלנו והסתכלנו מה קורה. היה לנו מזל - על כל החנויות מסביב זרקו אבנים ובזזו אותן, ואצלנו התריס היה מורד, והאישה שהשכירה אותה שמה פתק 'להשכרה וכך ניצלה החנות מהרס'. לאחר המלחמה עלתה לארץ, הקימה משפחה ואף היתה ממקימי הקיבוץ נצר סרני.

הילדה עם בנה, נכדה ונינה // צילום: אורן כהן

הילדה שמחה ובעלה, שאותו הכירה בברגן-בלזן, התיישבו בקיבוץ נצר סרני, שהוקם על ידי קבוצת ניצולי שואה. את הזוועות שעברו אז באירופה הם לא סיפרו לדורות הבאים במשך שנים, עד שחשו שאם לא יספרו, יהיה מאוחר מדי.

אל"מ אורן שמחה, נכדה של הילדה (98), מספר שהמוטיבציה לתרום למדינה עוברת במשפחה.

להקים קיבוץ ומדינה, אבי נלחם עם חטיבת גולני, ואני עושה שירות משמעותי משנת 1998. הבן שלי דן, בן 10, יצטרך גם הוא להמשיך את השושלת הזו ולשמור בתורו על מה שקיבלנו פה", סיכם.

פורסם ב"ישראל היום" 8.4.2021

"ידעתי שהם ניצולי שואה מגיל צעיר מאוד. לשניהם היה מספר על היד, ומהר מאוד הבנתי מה הסיבה לכך", סיפר נכדה של הילדה, אלימ אורן שמחה, מפקד עוצבת "הגולן" באוגדת הבשן. עוד הוסיף כי מכל הסיפורים הקשים של סבתו, הוא משתדל להתחבר לרגעים היפים. "היו לה חברות טובות שאיתן היא עברה את התקופה הנוראה הזו, והן עודדו אותה. מה שהשאר אותה בחיים זו הרוח, האמונה והתקווה שהן יצליחו יחד לשרוד

3 ממשיאי המשואות ביד ושם 2021 הם ניצולי ברגן-בלזן 3 of the Torchlighters in Yad Vashem 2021 are Bergen-Belsen Survivors

זהבה גאלאל (86) נולדה בהולנד. ב-1942 נשלחו היא, אמה ואחיה למחנה הריכוז רוונסבריק בגרמניה. "הפחד שם היה גדול עד כדי כך שהילדים לא העזו לבכות", היא מספרת. שנתיים לאחר מכן הועברו בני המשפחה לברגן-בלזן, שם "כמעט לא היה מה לאכול".

היא עובדת זה 50 שנה כאחות במרכז הרפואי שיבא. הסיוע לחולים נתפס בעיניה כניצחון על הרשע שחווה כילדה. במרוצת השנים היא נישאה ונולדו לה שלושה ילדים.

Zehava Gealel was born in 1935 in the Netherlands. In 1942, Zehava, her mother and brothers were imprisoned in Westerbork transit camp, and in April 1944 they were transferred to Ravensbrück concentration camp in Germany. "The fear was so great that no child dared to cry, even in the harshest conditions." Then they were transferred to Bergen-Belsen concentration camp where "There was almost nothing to eat," Zehava says.

In March 1948, Zehava immigrated to Israel, she married and had three children. For the past 50 years, Zehava has been a nurse at Sheba Medical Center, continuing to work even after her retirement. She has received medals of excellence and awards for her service. Her dedication to her work and helping the sick are considered by her as a victory over the evil and human suffering she experienced as a child.

שרה פישמן (94) נולדה בציכוסלובקיה למשפחה חסידית, ובמהלך המלחמה הגיעה עם שתי אחיותיה לגטו הלמי. לאחר מכן נשלחו לאושוויץ, שם התאחדו עם אחותן הקטנה. אחד האסירים סיפר להן כי העשן שהן רואות מהארובה הוא של הוריהן. לאחר מכן נשלחה לעבודות פרך במפעל לייצור נשק, ומשם לברגן-בלזן, שם שוחררה בידי הצבא הבריטי. היא ושתיים מאחיותיה היו היחידות ששרדו מהמשפחה כולה. ב-1949 עלתה לישראל, שירתה במלחמת העצמאות ואחר כך הקימה מפעל סריגה מצליח. נולדו לה שני ילדים, חמישה נכדים וחמישה נינים.

Sara Fishman (née Berkovich) was born in 1927 in Czechoslovakia (today Neresnytsya, Ukraine), to a Hasidic family. During the war Sara and her two sisters were transported to the Halmi ghetto, and then they were sent to Auschwitz. There they were reunited with their younger sister. Sara was sent to a weapons factory and from there she was transferred to Bergen-Belsen, where she was liberated by the British army. Two of her sisters had survived Auschwitz. The three were the only survivors of their family.

In 1949 she immigrated to Israel and served in the IDF during the War of Independence. In Israel, Sara set up a successful knitting factory. She has two children, five grandchildren and five great-grandchildren.

שמואל נער (97) נולד בסלוניקי שביוון. לאחר הכיבוש הנאצי הוכה אביו למוות. ב-1943 הועברו יהודי העיר למחנה המוות אושוויץ, שם היה שמואל במשך שנה והוכה קשות מכיוון שנחשב מתחמק מעבודה משום שלא הבין את השפה. ב-1945 צעד במצעד המוות לבוש בחולצה דקה בקור הנוראי. במרוצת הזמן הגיע לברגן-בלזן, שם השתוללה מגפת הטיפוס. אחר שחרור המחנה חזר ליוון, שם גילה שכל משפחתו נרצחה בשואה. ב-1945 הגיע לישראל באוניית מעפילים ולחם בכל מלחמות ישראל עד מלחמת יום כיפור כחובש קרבי. הוא עבד בקקייל ואחר כך הקים עסק קטן. נולדו לו שלושה ילדים, 10 נכדים ו-11 נינים.

Shmuel Naar was born in 1924 in Greece. In March 1941, the Germans occupied Thessaloniki and persecution against Jews began, and Shmuel's father was brutally beaten to death. In March 1943 Jews were deported, mostly to Auschwitz, and Shmuel too. In January 1945 Shmuel was forced on a death march. He arrived at the Bergen-Belsen concentration camp where typhus raged. In April 1945 he was liberated by the British Army. His entire family had been murdered in the Holocaust. In November 1945 he arrived in Palestine illegally. Shmuel fought in all the wars of Israel including the Yom Kippur War. Shmuel and his wife Miriam have 3 children, 10 grandchildren and 11 great-grandchildren.

הערב המיוחד של מרלן דיטריך וניצולי ברגן-בלזן בישראל

ביחסים עם גרמניה המערבית, מכיוון שהבין כי גרמניה חוזרת להיות גורם משמעותי בקהילה הבינלאומית. הוא לא ראה תכלית בחרם על גרמניה, בזמן שלא הייתה אף מדינה במערב או בגוש הסובייטי, שותפה לכך.

החל מ-19.6.1960 דיטריך הופיעה ב-4 הופעות בישראל: בקולנוע "תל אביב", ב"בנייני האומה" בירושלים ובקולנוע "תמר" בחיפה. היא הופיעה בפני יוצאי גרמניה, ביניהם גם ניצולי שואה רבים ואף ניצולי ברגן-בלזן. ההופעות התקבלו בברכה, והיא אף שרה מספר שירים בגרמנית למרות הטאבו נגד השפה באותה תקופה.

בביקורה השני בישראל ב-1966 נפגשה עם נשיא המדינה **זלמן שז"ר** ואשתו, ביקרה ב"יד ושם", שם הזדעזעה מן התצוגה והדליקה נר זיכרון. בעולם היא השיגה תרומות בעבור הבונדס במאות אלפי דולרים. "אני נואמת הנאומים הכי טובה. אני מתרוצצת בארוחות ואוספת כל ציק מהשולחן, אני מנשקת את כולם, ולא משנה איזה סכום תרמו", כתבה.

על ביקורה הראשון ב-1960 שודר בנובמבר 2021 בערוץ 11 פרק בסדרה "הבלתי חשויים". הנה הקישור לצפייה ביוטיוב: <https://youtu.be/TrGp3d1ij2s>

כדאי גם לצפות בתגובות הנרגשות והחמות לפרק זה, המופיעות ביוטיוב.

תמונות: אוסף רחל ורפאל אולבסקי, יד ושם.

מרלן דיטריך הייתה שחקנית קולנוע וזמרת ילידת גרמניה (27.12.1901-6.5.1992)

הופעתה בסרטו של הבמאי יוזף פון שטרנברג "המלאך הכחול" בתור "לולה-לולה" זיכתה אותה בהצלחה בינלאומית. בשנת 1939 דיטריך קיבלה אזרחות אמריקאית, ובמהלך מלחמת העולם השנייה היא התנדבה לבדר חיילים בשדות הקרב. דיטריך הקליטה מספר שירי תעמולה בשנת 1944 וביניהם גם להיטה "לילי מרלן". הנאצים ניסו להניעה לחזור לגרמניה ולהירתם למכונת התעמולה הנאצית. בהיותה אנטי נאצית דיטריך סירבה לחזור. בעקבות כך כינוה הנאצים "בוגדת שקשריה הממושכים עם היהודים השפיעו על אופייה והפכו אותו ללא-גרמני". אחותה אליזבת, גיסה ואחייה ניהלו בזמן המלחמה בית-קולנוע בעיירה בלזן, ליד מחנה הריכוז ברגן-בלזן, וסביר מאוד שאנשי האס-אס מהמחנה ביקרו בקולנוע זה...

במהלך שנות ה-60 דיטריך ביקרה בישראל פעמיים.

ביקורה הראשון נערך ביוני 1960, מייד לאחר ביקור מתסכל בגרמניה. היא התארכה בערב של ניצולי ברגן-בלזן במלון "השרון" בהרצליה ב-18.6.1960. שם צולמה התמונה המפורסמת שלה, שבה היא גוחנת ומנשקת את המספר המקועקע על ידה של ניצולת אושוויץ ומשוחזרת ברגן-בלזן. הניצולים הנרגשים צבאו על השחקנית הידועה וביקשו שתחתום להם למזכרת. בערב החגיגי השתתפו גם ד"ר **נחום גולדמן** - נשיא הקונגרס היהודי העולמי, שר המסחר והתעשייה **פנחס ספיר**, וראש הממשלה לשעבר **משה שרת**. שרת ראה צורך

The special evening of Marlene Dietrich and Bergen-Belsen survivors in Israel

Marlene Dietrich was a German-born film actress and singer (27.12.1901- 6.5.1992)

Playing the role of "Lola-Lola" in director Josef von Sternberg's film "The Blue Angel" earned her international success. In 1939 Dietrich received American citizenship, and during World War II she volunteered to

Moshe Sharett. Sharett saw the need for relations with West Germany, as he understood that Germany was once again becoming a significant factor in the international community. He saw no purpose in boycotting Germany, while no country in the West or in the Soviet bloc was doing it.

As of June 19, 1960, Dietrich has made four performances in Israel: at the Tel Aviv Cinema, at the Buildings of the Nation in Jerusalem and at the Tamar Cinema in Haifa. She appeared before Israelis who emigrated from Germany, including many Holocaust survivors and even Bergen-Belsen survivors. In her performances she even sang a number of songs in German despite the taboo against the language at the time.

On her second visit to Israel in 1966, she met with President **Zalman Shazar** and his wife, visited Yad Vashem, where she was shocked by the display and lit a memorial candle. In her travels around the world she collected donations for the Bonds saying: "I run around at meals and collect every check from the table, I kiss everyone, no matter how much they donate," she wrote.

An episode of the series "The Unimportant" about her first visit in 1960 was broadcasted in November 2021 on Channel 11.

entertain soldiers on the battlefields. Dietrich recorded a number of propaganda songs in 1944, including the popular song "Lily Marlene". The Nazis tried to motivate her to return to Germany and take an active part in the Nazi propaganda machine. Being anti-Nazi Dietrich refused to return. She was later referred to by the Nazis as "a traitor whose long ties with the Jews influenced her character and made her non-German." During the war, her sister Elizabeth, her brother-in-law and her nephew ran a cinema in the town of Belsen, near the Bergen-Belsen concentration camp, and it is very likely that SS men from the camp visited this cinema...

During the 1960s, Dietrich visited Israel twice.

Her first visit was in June 1960, immediately after her frustrating visit to Germany. She was a guest at an evening of Bergen-Belsen survivors at the Hasharon Hotel in Herzliya on June 18, 1960. There, her famous picture was taken, in which she bends over and kisses the number tattooed on the hand of a woman, an Auschwitz survivor and liberated in Bergen-Belsen. The excited survivors lashed out at the well-known actress and asked her for her signature as a souvenir. The gala evening was also attended by **Dr. Nahum Goldman** - President of the World Jewish Congress, Minister of Trade and Industry **Pinchas Sapir**, and former Prime Minister

"הכתובת שעל הקיר": ערכם ההיסטורי

מרבנים אלו עוד מלפני השואה. על בסיס החלטתם של הרבנים, ולרוב על סמך התייעצות עם הרב כהנא, קיבלו בני הזוג היתר אשר איפשר להם להינשא מחדש.

פעילותם של הרבנים למען העגונים והעגונות ניצולי השואה הייתה ללא לאות, והיא מתועדת במסמכים רבים ובעיקר בחמשת הפנקסים אשר בהם תיעדו הרבנים את מקרי העגונות. הפנקסים, אשר נכתבו רובם ככולם בכתב ידו של הרב יואל

היילפרין, הם חמישה במספר, כאשר הפנקס אשר עמד למכירה פומבית הוא הפנקס הרביעי. בפנקסים אלו מתועדים למעלה משמונה מאות מקרי עגונות של ניצולים וניצולות תושבי מחנה העקורים. סיפורים היסטוריים רבים, אשר מספרים את הטרגדיה של השואה, מתועדים בין דפי היומנים וערכם ההיסטורי הוא לאין שיעור. על מנת להבין את ערכם ההיסטורי של יומנים אלו, אביא בשורות הבאות סיפור אחד מתוך העדויות הרבות אשר מתועדות בהם - סיפור המתעד את סיפורה של קהילת קובל (אוקראינה) בתקופת השואה.

בחודשים אוגוסט-ספטמבר 1942 ריכזו הגרמנים בבית הכנסת הגדול של קובל את יהודי העיר, אשר נותרו מהאקציה הגדולה שהתרחשה ביוני באותה שנה. במהלך חודשים אלו הובאו אלפי יהודים

מקובל והסביבה אל בית הכנסת, ובכל פעם שהתמלא בית הכנסת עד אפס מקום, הוסעו יהודי העיירה במשאיות אל בורות ההריגה ביער בוכובה. התנאים היו קשים מנשוא, ואת הסבל הרב תיאר משה בכטשוק, ניצול העיירה, ב"פנקס קובלי":

"המצב היה איום. בכל רגע הגיעו מועמדים חדשים להוצאה להורג. כולם היו בדיכאון קשה בגלל העינויים, הפצעים, הרעב, הלכלוך ומותם של הורים וילדים. האנשים נראו נורא. רובם היו פסיביים למצבם האומלל. הם איבדו את הביטחון וממש המתינו למותם".

בתיאורו תיעד משה בכטשוק את מעשיהם של יהודי בית הכנסת בזמן שהמתינו למותם:

"ביום השלישי חרטו כל היהודים בבית הכנסת את שמותיהם על הקירות כמצבה וכזיכרון לכך שהיום ימותו בידי הרוצחים הגרמנים. בשפות שונות ובצורות שונות כתבו יהודי קובל האומללים את שמותיהם על הקירות ותוך כדי כך תלשו את שיער ראשם. כל ארבעת קירות בית הכנסת היו מכוסים בכתובות שנכתבו בדם הקורבנות".

הכתובות שעל הקיר, שנעשו על ידי תושבי העיירה שגורלם נחרץ, תועדו מעט לאחר המלחמה על ידי חיילים יהודים רוסים, אשר הגיעו זמן קצר לאחר השחרור לבית הכנסת, ועל ידי קומץ הניצולים אשר שרדו וחזרו לעיירה. כשנתיים לאחר המלחמה טיחו הכתובות בסיד על ידי השלטון הקומוניסטי, ובכך ירדה לטמיון אחת מהעדויות הרבות והחשובות, המעידות על הזוועות והרצח של יהודי קובל בחודשי הקיץ של שנת 1942.

הד לסיפורם של יהודי קובל התקבל כחמש שנים אחרי הרצח. בשנת 1947 הגיע יהודי אל בית-הדין לתקנת עגונות ברגן-בלזן, וביקש היתר עגינות מאשתו אשר נרצחה ביחד עם יהודי קובל ביער בוכובה. לפני בית-הדין הופיעו שני עדים, אשר סיפרו את הידוע להם על גורלה של אשתו של אותו יהודי. הרב יואל היילפרין, אשר כתב את תמצית העדות, סיכם את העדויות במילים הבאות

פסיה פרסי

הסערה הגדולה אשר התחוללה לפני כשנתיים מסיבי למכירתו של פנקס בית-הדין לעגונות של מחנה העקורים ברגן-בלזן, חשפה מעט את אחד הסיפורים הקשים והרגישים, הנוגעים לסיפור שיקומם של תושבי מחנה העקורים לאחר השואה. פנקס בית-הדין לעגונות אשר הוצע למכירה, נכתב בין השנים 1946-1947 בבית-הדין לעגונות במחנה העקורים ברגן-בלזן, אשר הוקם כשלושה חודשים לאחר שחרור מחנה הריכוז. באותה תקופה התעורר בקרב הניצולים הרצון לחיות, להמשיך בחייהם, להתגבר על הבדידות אשר הייתה מנת חלקם של רבים מהם, ובעיקר לבנות משפחות חדשות אשר יפצו על המשפחות שהיו ונחרבו. רבים מבין הניצולים אשר ביקשו להינשא היו נשואים עוד בטרם המלחמה ואבדו את יקיריהם במהלך שנות המלחמה. כדי להינשא כדת משה וישראל היה על ניצולים אלה לקבל "היתר עגינות" מבית-הדין אשר הוקם באופן וולונטרי ומיידי מקרב חברי ועד הרבנים של ברגן-בלזן.

לצורך הטיפול בסוגיית העגונות הוקם בית-דין מיוחד אשר נשא את השם הרשמי "בית-דין המיוחד לתקנות עגונות בלשכה המרכזית באזור

הבריטי (גרמניה)". אוכלוסיית הניצולים במחנה העקורים ברגן-בלזן הכילה בתוכה גם קהילה גדולה של שומרי דת ומצוות, ביניהם גם תלמידי חכמים בעלי הסמכה לרבנות מהתקופה שבין שתי מלחמות עולם, אשר יכלו לאייש את ספסלי בית-הדין לתקנת עגונות. הרבנים אשר עסקו בסוגיית העגונות במחנה העקורים ברגן-בלזן ובאיזור הכיבוש הבריטי היו הרב ישראל-משה אולבסקי (1966-1916), הרב יואל היילפרין (1904-1983) מיאסלא, והרב פנחס לובינסקי (1986-1915) אשר היה רבה של העיר הנובר באיזור הכיבוש הבריטי. רבנים אלו קיבלו את הסמכות הבלעדית לחתן ולסדר קידושין, ממועצת החירום הדתית של הצבא הבריטי. רבנים נוספים אשר היו חברי בית-הדין היו הרב ישראל-אריה זלמנוביץ (2003-1917) והרב יצחק גליקמן בעל "רסיסי תורה" (1995-1903). למעט הרב זלמנוביץ, אשר היה יליד רומניה והתחנך בישיבות טרנסילבניה והונגריה, היו שאר הרבנים ילידי פולין, ורובם ככולם כיהנו גם כרבני עיירות בפולין שלפני המלחמה. כל חברי בית-הדין היו נשואים לפני המלחמה וכולם איבדו את נשותיהם וילדיהם במהלך המלחמה, למעט הרב צבי מייזליש, אשר שלושה מילדיו נותרו בחיים מתוך אחד-עשר ילדים שהיו לו לפני השואה.

הקושי הגדול במתן היתרים לניצולים היה החוסר בעדויות ראייה מוצקות, אשר יכלו לוודא את מותו של בן הזוג. שיטת הרצח הגרמנית אשר נעשתה בהסוואה ובסודיות, הביאה לכך שהאנשים לרוב לא ידעו כי הם הולכים אל מותם, וזאת בנוסף לרצח עצמו, אשר נעשה בסודיות ולרוב ללא עדים, אשר יכלו להעיד בוודאות על מותו של בן/בת הזוג. חברי בית-הדין לתקנת עגונות במחנה נאלצו לשמוע כל מקרה לגופו ולהכריע על סמך הידע והניסיון, אשר לעיתים חוו אותם על בשרם ממש, אם הייתה או לא הייתה לבן/בת הזוג אפשרות להינצל בסיטואציה אליה נקלעו. במקרים רבים שבהם התקשו חברי בית-הדין להכריע בסוגיית העגינות, הם התייעצו עם הגאון ר' שלמה-דוד כהנא (1953-1869) בפלסטנה הבריטית, אשר היה ראש "המחלקה לתקנת עגונות המלחמה בירושלים" ורבים של רבנים

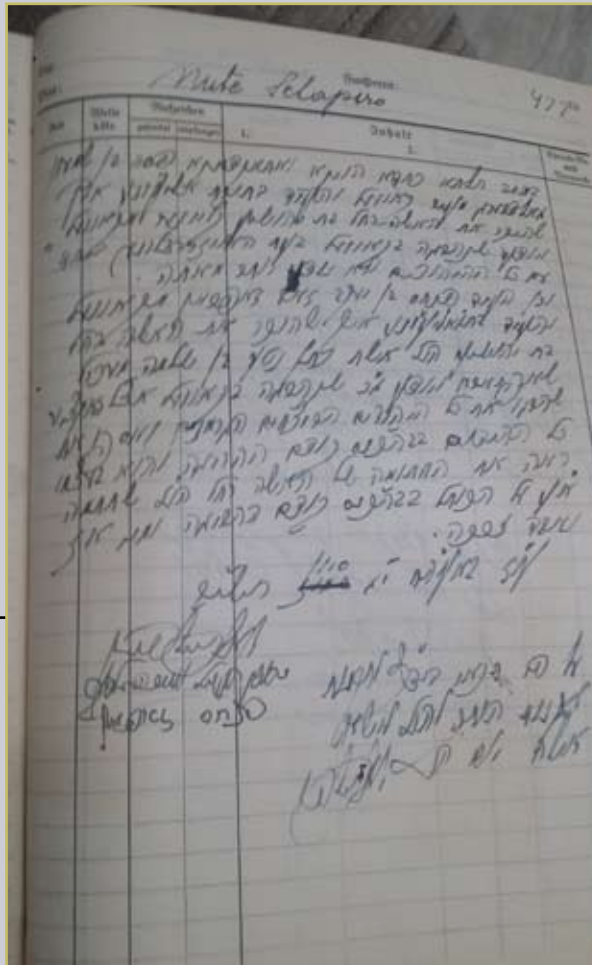

של יומני בית-הדין לעגונות של מחנה העקורים ברגן-בלזן

מוצקה על מנת להתיר אותו יהודי מעגונותו, ומשמשת לנו פתח צוהר לסיפור חורבנה של קהילת קובל בשואה. סיפורים רבים מסוג עדות זו נמצאים בין הדפים של יומני בית-הדין לתקנת עגונות של ברגן-בלזן, ומשמשים כעדות ומצבה אילמת לאותם ימים נוראים בתולדות העם היהודי.

מאבקו של **ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל** כדי למנוע את נפילת היומן לידיים פרטיות, הינו מאבק ראשון במעלה, וזאת כדי שהמידע הצבור ביומנים אלו לא ירד לטמיון, וכדי שנוכל להמשיך לחקור, לתעד ולהנחיל את מורשת השואה לדורות הבאים, ועל כך יבואו על הברכה כל אלה שעסקו בהשבתו של היומן לידי מדינת ישראל.

פסיה פרסי חברה במכון להוראת השואה ביימכללת בית וגן בירושלים, ותלמידת מחקר בבית הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל-אביב. עבודת הדוקטורט שלה, בהנחייתה של פרופי **חוני דרייפוס**, עוסקת בהתמודדותם של הרבנים האורתודוקסים עם תופעת עגונות השואה ומלחמת העולם השנייה. pessia78@gmail.com לתגובות

נגביית עדות מסי 477 מתאריך י"ג סיון תשי"ז:

"בא לפנינו פסח בן שמעון מהעיר קובל [קאוועל] והעיד איך שהכיר את האישה רחל בת יהושע מקובל ויודע שנהרגה בקובל בעת החיסול ביחד עם כל היהודים ולא נודע יותר מאתה.

וכן העיד פנחס בן יעקב זאב מקובל איך שהכיר את האשה רחל בת יהושע הנ"ל אשת נ. בן שלמה ויודע גם כן שנהרגה בקובל אצל האקציה שהרגו את כל היהודים הרוצחים הגרמנים ואספו את כל היהודים בבית הכנסת קודם ההריגה והוא בעצמו ראה את החתימה של האישה רחל הנ"ל שחתמה אותה על הכותל שבבית הכנסת קודם ההריגה ומני אז נאבד זכרה."

בעוד שהעד הראשון העיד רק על כך שהוא ידע על מותה של האישה עם שאר נרצחי העיירה, העד השני העיד על הכתובת שעל הקיר - כלומר על כך שראה את שמה בין השמות שנחרטו על קירות בית הכנסת. זה הספיק לבית-הדין להתיר אותו יהודי אשר ביקש היתר עגינות. אותה כתובת, אשר נועדה להשאיר חותם לדורות ולתעד את חורבנה הסופי של קהילת קובל, שימשה באותה עדות כהוכחה

מאחורי תמונה זו מסתתר סיפור. עיזרו לנו לחשוף אותו.

אני מצרפת תמונה, שמצאתי באלבום של אמא שלי, של ניצולות ברגן-בלזן, שהיו בבית חולים בקארלסטט בשוודיה אחרי השחרור מהמחנה. אמא שלי הייתה בין הניצולות האלה. בזמנו שמה היה **ברטה שרייבר**. היו שם נשים מכמה מדינות באירופה.

סוזי ריינמן

תגובה:

מאוד התרגשתי לראות את התמונה (ששלחה סוזי) של הבנות שנשלחו מברגן-בלזן להחלמה בשבדיה. אמא שלי, ששמה היה **מוריט פיישר**, מופיעה בתמונה שלישיית משמאל בשורה העליונה עם מטפחת על הראש וזיקט שחור. התמונה הזו ותמונות נוספות היו בבית הורי.

אשמח לראות תמונות נוספות ולשמוע עדויות שנמנעו ממני.

שוש חבקין

דין אחד לכולם

הרב ישראל-משה אולבסקי זצ"ל היה דיין בבית הדין לעגונות בבלזן; גם הוא נאלץ למלא הצהרת בעל עגון

לקוראים זכור בוודאי מאבקנו להפקדת חלק מייפנקס בית הדין לעגונות של ברגן-בלזן בידי "יד ושם", במקום להיות מוצג למכירה פומבית לכל המרבה במחיר. זכינו אז להגשים מטרה זו, ואנו ממשיכים לעקוב אחר נושא כאוב זה.

הרב ישראל-משה אולבסקי, הרב הראשי של צ'לה, שישב לאחר השחרור כדין בבית הדין לעגונות, נמנה בעצמו עם מאות האנשים האומללים, שמשפחתם נרצחה בשואה, ואשר באו לבקש סעד יהודי מהסמכות הרבנית במחנה העקורים ברגן-בלזן.

משמאל לימין: הרב אולבסקי בחתונת נתנאל ושרה מייטליס. לידם זלטה אשת הרב. על ברכיה של שרה מייטליס יושבת יוכי אולבסקי.

הנוהל היה שהרבנים מקבלים עדויות על מותם הטרגי של האשה או הבעל מפי שני עדים, ורק אז מתירים למבקש/ת להינשא שוב לכן זוג חדש. את הדין הקשה, המביך והכואב סיכמו בדרך כלל בעמוד אחד בחוברת גדולה, הלא היא הייפנקס. במקביל חתם המבקש על התחייבות בלשון זו:

"אנוכי החתום מטה מקבל עלי לקיים את כל מה שייצא הפסק דין מבית הדין באם שתבוא אשתי הראשונה קודם שאשא אשתי [החדשה] או אחר כך, לעשות ככל מה שיצוו אותי הבית דין. על זה באתי על החתום..."

מה יצווה עליו בית הדין - את זאת לא קבעו מראש; דיה לצרה בשעתה.

מועצת העירייה). הטקס התקיים בבית הכנסת באיזביצה. שנה לאחר מכן נולד הבן של הזוג - שיייע-לייב (20 ביולי 1938).

האב הגאה דיווח על הלידה למרשם האזרחי של איזביצה (9 באוגוסט 1938), ונעזר בעניין זה בעדים מוישה שליווקה הנייל, וניסן אושנצ'ינסקי ששירת בקהילה הדתית המקומית כשמש.

ישראל-משה אולבסקי בא ממשפחה חסידית בעלת מסורת רבנית ארוכה, וזמן קצר לאחר נישואיו לרחל קוטובסקה הוא ייסד באיזביצה-קויבסקי קבוצה חסידית (מחסידות גור). כמו כן סייע לרב המקומי שלמה גרודז'ינסקי, שלימד בבית ליד בית הכנסת. לפני פרוץ המלחמה ישראל-משה מונה לרב ברג'ז'ייוב.

לאחר שפרצה מלחמת העולם השנייה, עבר הרב אולבסקי עם משפחתו תלאות רבות ונמלט מאיזביצה דרך קלובצק לגטו צ'ינסטוב (1941). אימו הנה-רבקה אולבסקי, אשתו רחל-לאה ובנו הפעוט יהושע-לייבל (שייע) התחבאו שם בכונקר. כאשר היה הפעוט צמא למים פרץ בכי, וסבתו, שלא יכלה לשאת את בכיו המר, יצאה מן הבונקר לחפש מים לנכדה, ונתפסה בידי הנאצים. שלושתם גורשו מהגטו בסוכות תשי"ג (27.9.1942),

ושלחו למחנה המוות טר'בלינקה ונרצחו שם כעבור 3 ימים. לאחר כל התלאות והשחרור בברגן-בלזן, ולאחר שנתמנה לרב הראשי בקהילת צ'לה, הכיר הרב אולבסקי את זלטה פוזנר, והם נישאו ב-11.3.1947. לפני כן היה עליו, כאמור, למלא אותה הצהרה שמילא כל מי שבא לפניו בעניין דומה.

הרב הצעיר ישראל-משה אולבסקי ורחל-לאה קוטובסקי נישאו באיזביצה-קויבסקי ב-16 במרס 1937. שניהם היו בני 20. לטקס קדמו טקסי אירוסין, שהתקיימו בבתי הכנסת באושנצ'ין, עיירת הולדתו (6, 11 ו-13 במרס 1937) ובאיזביצה-קויבסקי (27 בפברואר, 6 ו-13 במרס 1937). טקס החתונה (16 במרס

גוטווין "זיכרון מופרט" - שלב שמאופיין בפחות קונצנזוס לאומי ויותר בטקסים ובאירועים המדגישים את זיכרון היחיד - גם כקורבן וגם כזכור.

ועתה, עם התקרב סופו של עידן העדים, המותג שואה מגיע

מותגים הם אבני-היסוד של השיווק המודרני. מותג כולל סימנים ויזואליים וערכים המזוהים עמו, וכן הבטחת תועלת שממנה הצרכן ייהנה אם רק יאמץ את המותג.

כיום מתפתחים סוגים שונים של מותגים: חלקם מקומיים ופרטיים וחלקם מותגים גלובליים. המרחב הווירטואלי והרשתות החברתיות מאפשרים דמוקרטיזציה של המותגים, ואלה הופכים להיות פחות בבעלותם של בעליהם המסחריים ויותר בבעלות הצרכנים.

נשמעים קולם גם של Ambient brands, מותגים ערכיים, אשר מאורגנים סביב עולם ערכי ולא בהכרח סביב מוצרים. מותגים אלה מוגדרים יותר מכול על-ידי הקהילה השותפה לערכים האלה.

זיכרון השואה ניחן במאפיינים רבים של מותג: הוא בעל מאפיינים ויזואליים רבים ומזוהים, דוגמת הטלאי הצהוב, היד המקועקעת במספר, השלט "העבודה משחררת" ושער הרכבות בברקנאו. אלה הם סימנים המזוהים עם הימותג "שואה ומוכרים בעולם."

התפתחו גם סיסמאות המזוהות עם המותג כמו "לעולם לא עוד",

ולצדן דמויות מספר כמו **מרדכי אנילביץ, ק. צטניק** ונוספים. לצדם של הסממנים הווירטואליים יש למותג גם נכסים ערכיים, כמו סובלנות, שמירה על כבוד האדם ואחרים.

ניתוח שיווקי של "מותג" זיכרון השואה מצביע על השינויים הגדולים בסביבה שבה פועל המותג. מספר ניצולי השואה הולך וקטן, כך שחויית המותג הבלתי אמצעית באמצעות עדויות הניצולים הולכת ומתרחקת. נשארים רק הספרים, העדויות, הסרטים והמותג שבבנה לאורך השנים.

השינויים בסביבה ובקהלים מחייבים את ניהול זיכרון השואה באופן דומה לניהול מותגים מסחריים. גם הם נדרשים לשימור הרלבנטיות ולכיבוש "נתחי שוק" בתודעה הציבורית-צרכנית.

לאורך השנים עבר הזיכרון שלובים שונים. מהעיסוק בגבורת המרד לצד שתיקת הניצולים. משפט אייכמן היה נקודת-מפנה

שהעניקה לגיטימציה לעדים לספר את סיפוריהם ואת פניה הרבים של הגבורה. בשנות ה-90 נשמע גם קולם של בני הדור השני ובמעין תהליך של "הרחבת מותג".

לאחרונה חלה גם דמוקרטיזציה של הזיכרון, כפי שכינה דני

העברת תורת המותגים לזכר השואה: המותג "שואה" מגיע לשלב שבו יהיה עליו להתמודד בסביבה שלא מכירה אנשים "משם"

לשלב חדש שבו יהיה עליו להתמודד עם סביבה חדשה, כזו שכבר פחות מכירה אנשים "משם". במקביל, משתנים גם אלמנטים נוספים כמו אופי הקהל ומאפייניו.

עיצוב העבר וזיכרונו הופקע מידי בלעדיות ההיסטוריונים. תהליך זה התרחש במקביל להכרה כי קיימות אפשרויות שונות לספר את ההיסטוריה וכי יש חשיבות הן לנקודת המבט שממנה ההיסטוריה מסופרת, והן לקהל שאליו היא מיועדת. כך התחזק תפקידם של מחנכים ומעצבי מדיניות וכן התחזק משקל אמצעי התקשורת, כסוכני זיכרון המשפיעים על האופן שבו מעוצבת "השואה שלנו".

השוק הפרוץ והתחרותי של התודעה מזמין היום גם את אנשי השיווק ומנהלי המותגים לקחת חלק בניהול זיכרון השואה.

חיזוק הרלבנטיות של הזיכרון לפלחים ספציפיים, צעירים למשל, מעודדת שימוש בפלטפורמות מתקדמות. דפי הפייסבוק של מזיאון אושוויץ ושל יד ושם הם עובדה. ייתכן כי בעתיד נרתום קהל צעיר להשתתפות בטקסי זיכרון וירטואליים או סלולריים.

סיפורי עדות, דיונים ערכיים וטקסי זיכרון יקבלו SMS או Like, וזה יהיה לא פחות מרגש וחינוכי מעמידת הדום המסורתית בזמן הצפירה. המרחב הווירטואלי עשוי להיות אמצעי ליצירת מעורבות פעילה (engagement) של קהלים ושימור הרלבנטיות של זיכרון השואה גם מבחינה רגשית.

המשימה המרכזית שלנו בהנחלת זיכרון השואה דומה למשימתם של מותגים מסחריים ותיקים. אלה גם אלה נדרשים להתמודד עם סביבה משתנה, קהלים משתנים, טכנולוגיה חדשה ותחרות על נתחי שוק ותשומת-לבם של המונים.

אימוץ חשיבה שיווקית ושילובם של אנשי שיווק עשויים לסייע למותג "שואה" לפרוץ את גבולות האירוע ההיסטורי, ולהגדיל את "נתח השוק" שלו בזיכרון הקולקטיבי של הדורות הבאים.

הכותבת היא מרצה וחוקרת בשיווק מורשת ובפרסום, בית-הספר למינהל עסקים, המסלול האקדמי המכללה למינהל. בת למשחררת ברגן-בלזן.

בימים ההם בזמן הזה מסיבת חנוכה תשפ"ב

"הנרות הללו אנו מדליקין על הניסים ועל התשועות ועל הנפלאות שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה", "מעוז צור ישועתי", "ימי החנוכה", "אנו נושאים לפידיים" "באנו חושך לגרש" ועוד שירי חנוכה שמחים שרו כל החוגגים במסיבת החנוכה הצבעונית והתוססת שלנו שהתקיימה בראשית דצמבר 2021.

עשרות חברי ארגון שארית הפליטה ברנן-בלזן בישראל עם משפחותיהם גדשו את אולם ויצ"ו בתל-אביב כדי להדליק יחד נר חנוכה כמיטב המסורת שלנו. מסיבות החנוכה אצלנו בארגון הן תמיד מפגשים של אור ושמחה, כשהדגש הוא על השתתפות הדור הצעיר. הפעם הגיעו עשרות ילדים למפגש מרגש של ארבעה דורות: סבים, סבתות, הורים, ילדים ונכדים - כולנו חגגנו יחד.

זכריה זדרמן, משוחרר ברנן-בלזן, מלווה בכנו, התכבד בהדלקת הנרות והדליק נר שישי של חנוכה בחנוכה המפוארת והמרשימה של הארגון. כולנו נהנינו ממופע הקסילופונים המרתק של **דפנה ינאי** ששיתפה את הקהל ובעיקר את הילדים, בגנינה ובביצוע קטעים מוזיקליים. כל הנוכחים נהנו מכיבוד עשיר ומגוון שכלל כמוכן סופגניות, כראוי לחנוכה.

In those days at this time Hanukkah party December 2021

"These candles we light for the miracles and the salvations and wonders you did for our ancestors in those days at this time", "Maoz Tzur Yeshuati", "Hanukkah days", "We carry torches" "We came to drive away darkness" and other happy Hanukkah songs were sung by all who came to celebrate in our merry and lively Hanukka party in early December 2021.

Dozens of members of the Bergen-Belsen She'erit HaPleta Organization in Israel and their families filled the WIZO hall in Tel Aviv to light a Hanukkah candle together in our annual tradition. It was an exciting reunion of four generations: grandparents, parents, children and grandchildren - we all celebrated together in a joyous festival of light and joy.

Zechariah Zederman, liberated in Bergen-Belsen, accompanied by his son, was given the honor to light the candles and lit the sixth Hanukkah candle in the organization's magnificent and impressive Menorah.

We all enjoyed **Dafna Yanai's** fascinating xylophone show in which the audience, especially the children, took an active part: playing and performing musical pieces. All present enjoyed rich and varied refreshments that included of course donuts properly for Hanukkah.

Meetings in 2021

Due to the Corona virus it was impossible to hold activities planned for 2021 on time. At the same time, the organization has been active throughout the year in all areas. In April 2021, a memorial service was held in Bergen-Belsen, Germany, on the occasion of the 76th liberation day of the camp. The format of the ceremony was changed due to Covid-19, so speeches and greetings from the organization's chairman Shraga Milstein and his deputy Jochi Ritz-Olewski were projected on huge screens throughout the memorial site, in the museum and in the DP camp.

We celebrated Bergen-Belsen's 76th Liberation Day in June 2021 instead of in April. We were happy to meet after such a long absence. A happy meeting of members was held, memories of the day of liberation were brought up and the traditional ceremony took place as is customary in celebrations to mark the day of liberation. All participants enjoyed rich refreshments. Sarah Shamir, a stand-up comedian made everyone laugh as they had not laughed in a long time. The participation was impressive and everyone was happy to share experiences and bring up memories related to the day of liberation and their return to a new life.

In October 2021, we held a New Year's Toast and General Assembly at the Eretz-Israel Museum in Tel Aviv. This was to be a special meeting in which we planned to host Dr. Elke Gryglewski, the new director of the Memorials Foundation in Niedersachsen. Dr. Gryglewski planned to visit Israel in order to meet personally with members of the organization. But due to Covid 19 epidemic, she was barred from coming to Israel.

Shraga Milstein, Chairman of the Organization, announced his resignation from the position of chairman at the end of the year, i.e. starting January 1, 2022. Arie Olewski, member of the board, thanked Shraga Milstein warmly for his dedication to the organization, and gave him a unique and exciting gift on behalf of the board and members. We are proud of him, respect and appreciate him, and regret very much that he decided to resign. Jochi Ritz-Olewski was unanimously elected Chairman of the organization, as his replacement.

Tamar Gilboa-Fischler was elected as member of the board. Our warmest congratulations.

We sadly commemorated the untimely deaths of the late member of the Board Ziv Begun and our late devoted friend Riwka Rosenzweig, and asked to convey condolences to Ariel Yahalomi, on the death of his late wife Keren.

The charming singer Ronit Ofir entertained us on the last part of the event.

מפגשים בשנת 2021

עקב הקורונה והסגרים לא ניתן היה לקיים פעילויות שתוכננו לשנת 2021 במועדן. יחד עם זאת, הארגון היה פעיל במהלך כל השנה בכל התחומים. באפריל 2021 בברגן-בלזן בגרמניה התקיים טקס זיכרון במתכונת מצומצמת לרגל יום השחרור ה-76 של המחנה. מתכונת הטקס שונתה עקב הקורונה, ולכן הוקרנו נאומים וברכות מצד יו"ר הארגון שרגא מילשטיין וסגניתו יוכי ריץ-אולבסקי על מסכי ענק ברחבי אתר הזיכרון, במוזיאון ובמחנה העקורים.

את יום השחרור ה-76 של ברגן-בלזן חגגנו בכנס בחודש יוני 2021 במקום בחודש אפריל. שמחנו להפגש לאחר העדרות ממושכת. התקיים מפגש חברים עם כיבוד עשיר, הועלו זכרונות מיום השחרור והתקיים הטקס המסורתי כמקובל בחגיגות לציון יום השחרור. לסיום התקיימה הופעת הסטנדאפיסטית שרה שמיר שגרמה לכל הנוכחים לצחוק כפי שלא צחקו מזה זמן רב. ההשתתפות היתה מרשימה וכולם שמחו לחלוק חוויות ולהעלות זכרונות הקשורים ליום השחרור ולחזרתם לחיים חדשים.

באוקטובר 2021 קיימנו במוזיאון איי-תיא הרמת כוסית לשנה החדשה תשפ"ב ואסיפה כללית. זה אמור היה להיות מפגש מיוחד שבו נארח את ד"ר אלקה גריגלבסקי, מנהלת הקרן לאתרי הנצחה וזיכרון במדינת נידרזאקסן. ד"ר גריגלבסקי תיכננה להגיע ארצה לביקור ולפגישה אישית עם חברי הארגון. אך בשל מגיפה הקורונה נאסר עליה להגיע ארצה. היא שלחה ברכה בוידאו, שהוקרנה לחברים.

יו"ר הארגון שרגא מילשטיין הודיע על התפטרותו מתפקיד יו"ר הארגון בתום השנה, דהיינו החל מ-1 ינואר 2022. אריה אולבסקי, חבר הנהלת הארגון, הודה לשרגא מילשטיין במילים נרגשות על מסירותו, יוזמתו ופעילותו ב-5 השנים שבהם שימש כיו"ר הארגון, והעניק לו שי ייחודי ומרגש בשם ההנהלה והחברים. אנו גאים בו, מכבדים ומעריכים אותו ביותר, ומצטערים צער רב על שהחליט לפרוש מתפקידו. יוכי ריץ-אולבסקי נבחרה פה אחד ליו"ר הארגון כמחליפתו.

להנהלה נבחרה תמר גלבוה-פישלר כחברה. ברוכותינו החמות.

ציינו בצער את פטירתם בטרם עת של חבר ההנהלה זיו בנן ז"ל ושל חברתנו המסורה רבקה רוזנצוויג ז"ל, וביקשנו להעביר תנחומים לאריאל יהלומי, על מות אשתו קרן ז"ל.

הזמרת המקסימה רונית אופיר הנעימה לנו את החלק האחרון של האירוע.

דליה גביש: בלזן בעיני ילדה ילדה בת 6 הגיעה מחיפה עם אמה לביקור בפולין ב-1939, ומצאה עצמה במחנה הריכוז ברגן-בלזן...

לי. אמא שמה לידנו קופסת פח, כדי שהמים יטפטפו לשם. אין לנו במחנה בית שימוש, רק מחראות. אין מקלחות במחנה בכלל. איש אחד שעובד בקנטינה מביא לאמא קצת מים חמים, כדי לשטוף את הפנים והידיים. לפעמים לוקחים אותנו בשיירה למקלחות, שנמצאות כמה קילומטרים מהמחנה, כי הגרמנים מפחדים שאם לא נתרחץ, נביא מגיפות. מחלקים לנו סבון מגעיל שקוראים לו "כִּיף" והוא ירוק ומסריח. כל הנשים מתרחצות ביחד בחדר אחד וכולן רוצות עוד מים. אני אוהבת לרוץ בחדר רטובה, ואמא כל הזמן צועקת לי: "דליה, בואי לכאן" כדי שלא אתרחק ממנה. אחרי זה מכניסים אותנו לחדר ייבוש, שבו כולנו עומדות יחד ויוצאת רוח חמה ומייבשת אותנו ואז אמא מלבישה אותי.

בבוקר נותנים לנו פקודה ואנחנו צריכים לצאת לצייל-אָפּל (מסדר ספירה), שבו סופרים אותנו. אם מישהו לא יוצא, הם נכנסים לצריף ומוציאים אותו. יש מפקד שקוראים לו זיידל ואני מאוד מפחדת ממנו, כי יש לו כלב זאב מאוד גדול. הכלב קופץ ורואה אם יש מישהו בצריף שלא יכול לצאת. זה מאוד מפחיד אותי. יש מסדר כזה פעמיים ביום, וכשיש שלג אנחנו עומדים המון זמן וממש קר לי. לי למזלי עוד נשארו נעליים. יש ילדים שאין להם. כשאני גדלה, אמא חותכת את הקצה של הנעליים, שיהיה מקום לאצבעות.

אחרי המסדר, הבנות היותר גדולות לוקחות את הילדים הקטנים ומלמדות אותנו אותיות על ניירות, גם בפולנית וגם בעברית. אמא מלמדת אותי שירים ומספרת לי סיפורים בפולנית בחרוזים. היא לימדה אותי גם את הסיפור "עמי ותמי" והיא גם מספרת לי על חיפה ועל פלסטינה ועל אבא והיא גם מלמדת אותי תפילות. יש לנו תפילה שאנחנו אומרים בבוקר - "מודה אני" - ותפילה שאנחנו אומרים לפני השינה. היא גם מלמדת אותי להתלבש ושצריך להיות נקיים כמה שאפשר, למרות התנאים.

הנשים במחנה כל הזמן מדברות אחת עם השנייה ואני לידן, יושבת ומקשיבה ולומדת. לאמא שלי יש חברה טובה, בילה, שהיא כמו עוד אמא שלי. היא לידנו בדרגשים והיא גם עוזרת לי להתרחץ ודואגת לי.

המורה האהובה עלי: אמא. אני הכי אוהבת פשוט להיות קרובה לאמא שלי, להתחבק איתה ולהיות איתה, כי אני מפחדת מהגרמנים. עם אמא טוב לי.

אוהבת ללמוד? כן, אני סקרנית ואוהבת ללמוד.

אחר הצהרים אנחנו פשוט משחקים כל הזמן ליד הַבְּנֵקִים, כי בתוך המבנים מגעיל. היו לנו כל מיני חוטים לשחק איתם.

הכי אוהבת לעשות בעולם: לשחק סבתא סורגת.

לפעמים אנחנו מקבלים פרוסת לחם שחורה מרוחה בחרדל ועל זה פלח של תפוח אדמה קר וזה ממש טעים לי. מחלקים לילדים כאן דייסה מגעילה לילדים ואני לא רוצה לאכול את זה. נתתי לאמא לאכול את זה, אבל היא לא אכלה, אלא החליפה את זה בלחם בשבילי.

אני אוהבת שאמא מחבבת אותי ומספרת לי על חיפה ואיך נחזור לפלסטינה ויהיו לנו שם דברים ואוכל ויהיה לנו טוב.

אני מתגעגעת לאבא, ואמא כל הזמן מספרת לי סיפורים עליו ועל מה יהיה כשניפגש.

דליה גביש נולדה בחיפה בשנת 1937 להורים חלוצים - רחל ואברהם. השניים גדלו יחד באותו בניין בטרנוב. למרות שהורים התנגדו לרעיון הציוני, שניהם החליטו לעזוב את פולין, לצאת וליישב את השממה בפלסטינה. הם התחתנו, הגיעו לארץ, גרו בהדר הכרמל בחיפה וילדו את דליה.

כשדליה הייתה בת שנה וחצי, אמא הייתה צריכה לעבור ניתוח. היא החליטה לנסוע לביקור בבית הוריה בפולין ולבצע שם את הניתוח. היא לקחה את התינוקת הקטנה, כדי שהוריה וההורים של אברהם, שגרו עדיין באותו בניין, ישמרו עליה כשתתאשפז. רחל עלתה על אוניה לפולין בשנת 1939. האב אברהם נשאר בחיפה.

התינוקת הקטנה שמחה לבלות עם המשפחה המורחבת בטרנוב שבפולין, שיחקה עם בני הדודים והדודים והייתה מוקפת אהבה. אמא עברה בהצלחה את הניתוח, אך עוד כששכבה במיטתה בבית החולים, נעלמו יום אחד כל הרופאים. הם ברחו ואמא נשארה ללא מטפלים בבית החולים, עד שהתאוששה וחזרה בכוחות עצמה לבית הוריה, שכעת כבר היה ממוקם בתוך גטו טרנוב.

דליה שהתה בגטו הזה עד גיל 5 וכשהתחילו האקציות, נעלמו סבא וסבתא ואחר כך גם בן הדוד משה, שאיתו הייתה משחקת, ושאר הדודים והדודות. דליה ואמא, שהיו עם דרכון פלסטיני-בריטי, מצאו את דרכן למחנה הריכוז ברגן-בלזן.

בסדרת "100 ישראלים קטנים" אני משוחחת עם ילדים מכל רחבי הארץ ושואלת אותם סדרת שאלות על חייהם, ביתם, משפחתם, בית הספר שלהם וחלומותיהם. לרגל יום השואה אני משוחחת עם דליה גביש, שהסכימה לחזור עבורנו בזמן ולהתראיין בתור הילדה בת ה-6 שהייתה במחנה ברגן-בלזן.

אני דליה קלינהנדלר (גביש), בת 6. נולדתי בהר הכרמל בחיפה. אמא רחל קלינהנדלר (ממשפחת הוכנר), נמצאת איתי במחנה ברגן-בלזן ושומרת עלי. אבא אברהם קלינהנדלר. אבא בחיפה, בפלסטינה, עובד בחברת הספנות "עתיד". אמא אומרת שבקרוב נחזור לשם ונפגוש אותו.

אני בת יחידה, אבל גם לאה בת ה-12 נמצאת איתנו כל הזמן ומשחקת איתי כאילו היא אחותי הגדולה. גם אמא של לאה נשארה בפלסטינה, ולא נסעה לבד לביקור בפולין אצל סבא וסבתא שלה והייתה אמורה לחזור איתנו באוניה. אמא שלי הבטיחה לאמא שלה לשמור עליה בביקור בפולין והיא מטפלת בה במחנה כמו בעוד בת.

משמעות השם שלי: ההורים קראו לי דליה כי זה שם של חלוצים, אבל כאן לא מכירים את השם הזה והילדים במחנה צוחקים עלי וממציאים שירים עם השם שלי. הפירוש כאן של דליה זה "סוחר זעיר".

הישוב: ברגן-בלזן, בגרמניה, ליד עיר שקוראים לה צֶלֶה. אנחנו גרים באגף "אוסלנדר", ובו זדים מכל העולם. אנחנו כאן כי יש לנו דרכון פלסטיני-אנגלי, והסבירו לי שאמורים להיות חילופין וכך נחזור הביתה. אני לא אוהבת להיות כאן, אין הרבה אוכל, השירותים מגעילים, אין מקלחות במחנה. מסביב למחנה יש גדר מחושמלת ואני מפחדת ממנה. בעיקר מהסמל של הגולגולת עם שתי עצמות שיש על הגדר.

אנחנו גרים ב"בְּנֵקִים", צריפים ארוכים ושחורים מעץ. בכל צריף יש המון אנשים ויש מים שדולפים מלמעלה ובחורף מאוד קר.

אנחנו ישנות על פְּרִיָצִיה - דרגשים בשתי קומות, על קש. אני ישנה בקומה למעלה ואמא לידי. השמיכות מגעילות ומגרדות

זיו בגון לזכרו (23.7.1953-23.7.2021)

23-23 ביולי, יום הולדתו ה-68, נפטר זיו בגון.

זיו נולד בשנת 1953 בעיר ברן בשווייץ, בזמן שמשפחתו שהתה בשווייץ בשליחות מטעם המדינה.

אביו של זיו, **יהושע בגון**, היה פעיל ציוני וחבר הבריגדה היהודית, ואימו, **רבקה (לבית ובר)**, הייתה חברה בויצ"ו ופעילת מטעם הסוכנות היהודית.

הוריו הכירו זה את זו במחנה ברגן-בלזן, אליו נשלחו לאחר תום מלחמת העולם השנייה, כל אחד בנפרד, במטרה לסייע לעלייתם ארצה של יהודים שהצליחו להינצל מהמלחמה. יהושע ורבקה שמרו תמיד על קשר עם ניצולי בלזן בישראל.

חודשים ספורים לאחר לידתו, שבה משפחתו להתגורר בשכונת יד אליהו בתל-אביב.

בבגרותו עברה המשפחה להתגורר בגבעתיים.

האווירה הציונית בבית שבו גדל זיו והעשייה למען הזולת השפיעו עליו רבות כל חייו.

בזמן שירותו הצבאי זיו לחם במלחמת יום הכיפורים. מאורעות המלחמה בחווה הסינית חיזקו את תפיסת עולמו - היה אדם, עשה טוב, אהוב זולתך, האמן בעצמך, שאף לשלמות.

הוא המשיך לשרת במילואים שנים ארוכות, וכששירותו הסתיים אף התנדב למילואים.

בשנת 1986 הקים זיו את חברת "עמר השקיייה" והוביל לפריצת דרך בתחומי הגינון וההשקיה בישראל. שותפיו ועובדיו מספרים על אדם כריזמטי, בעל חזון ואומץ, אשר היווה השראה לרבים להמשיך ולפעול לפיתוח הארץ.

כחלק מתפיסת עולמו כאדם, זיו הקפיד להעסיק בעלי מוגבלויות בחברה.

בשנים האחרונות פעל זיו להנצחת יהדות דויד-הורודוק נכיום עיירה בבלארוס, שם נרצחו במלחמת העולם השנייה רבים מבני משפחת אביו. זיו היה שותף לפועלם של ארגונים נוספים, ביניהם ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל, שבו היה חבר ועדת הביקורת ואחייק חבר הנהלת הארגון. זיו תרם בנדיבות-לב מזמנו ומידיעותיו בהרצאות, ארגון משלחות והנצחה.

זיו היה איש משפחה מסור ואוהב לבנותיו, חתנו ושבעת נכדיו. בנותיו מספרות על אב אשר חינך אותן לאהבת אדם, ישרה ואומץ לב. אביהן, באישיותו ובאבהותו, ממשיך להוות להן ולמשפחותיהן עוגן והשראה גם לאחר לכתו.

יהי זכרו ברוך.

ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן, ההנהלה והחברים, מרכינים ראשם בצער לזכרו.

אין לי אחים, אבל לאה היא כמו אחותי. אני "הזנב" שלה, כל הזמן הולכת אחריה ואחרי החברות הגדולות שלה. אני מעריצה אותה, כי היא כבר יודעת לקרוא ולכתוב.

החברה הכי טובה: עליזה מקרקוב, כי אנחנו באותו גיל, ורותי. האמהות שלנו חברות ואנחנו באותו גיל, אז אנחנו כל הזמן ביחד (דליה ורותי חברות בארץ עד היום).

החלום שלי: להגיע לפלסטינה וגם אני מאוד רוצה בובה (כשדליה תחזור לארץ היא תקבל בובה מחברים ליום הולדת 8 שתחגוג שם).

כוח-העל שהייתי רוצה שיהיה לי: אין לי משהו שאני רוצה, אבל אני זוכרת שפעם אחת, כשהיינו בחוץ ליד הַבְּרָקִים בלילה, ראיתי כוכב שביט עם הזנב שלו וזה היה מאוד מרגש.

כשאהיה גדולה: אין לי מחשבות כאלה. אני רק רוצה להיות בפלסטינה, כי אבא מחכה לי שם ויהיו לי צעצועים ויהיה לי טוב.

מתי כועסים עלי? פעם אחת, כשצעדנו בשיירה בחזרה מהמקלחת מחוץ למחנה, אמא לא סגרה לי טוב את השרוכים ובכיתי, כי היה לי קשה ללכת ורציתי לעצור וכאב לי, אבל היה אסור לעצור אז המשכתי ואמא כעסה עלי שבכתי.

הייתי רוצה לחיות ב: פלסטינה.

לגדול או להישאר ילד לנצח? כל אחד רוצה להיות גדול.

ההמלצה שלי לספר: "הקטרי" של יוליאן טובים. אמא מספרת לי כל הזמן את הסיפור הזה, שהיא זוכרת מהראש. יש לסיפור קצב של רכבת נוסעת, ואמא מדקלמת לי אותו (כשהגעתי לארץ וגדלתי, מצאתי אותו יום אחד ובזכרתי שאמא סיפרה לי אותו).

טקס שינה: אמא אומרת איתי תפילה של לפני השינה ואני נרדמת בקלות.

הרגע הכי כיפי שהיה לי: בברגן-בלזן אין שום דבר טוב, אבל כשיצאנו משם והגענו לצרפת, לעיר וִיטֶל, היה לנו מאוד טוב. פתאום ראיתי בתים יפים ועצים וירק, ונתנו לנו לישון בבית מלון. נבעתי בכל מיני דברים ואמרתי "ממוש, זה אמיתי?" היו שם מזירות, שהכינו לנו שולחן עם המון לחם וחמאה ונתנו לי דייסה, ועשו לנו הצגה ממש יפה עם מוזיקה, ורקדתי.

בדרך הביתה: בזכות הדרכון הפלסטיני-בריטי שלהן, הצליחו דליה ואמא להשתחרר ממחנה הריכוז. "דחסו אותנו למכונית", מספרת דליה. "אמא שלי הורידה את טבעת הנישואין שלה תמורת רבע כיכר לחם, שיהיה לה בשביל לאה ובשבילי. דחסו אותנו לתוך האוטו והיה לי רע במכונית והקאתי. נסענו המון-המון שעות והגענו למקום מדהים - לפרנקרייש, צרפת הכבושה, לעיר יפהפיה בשם וִיטֶל. בוִיטֶל היה מצוין. היו שם המון מזירות מאייר מסדר אנגלי שנתקעו באירופה, ואת כל הנתינים הבריטים מאירופה הכבושה ריכזו בוִיטֶל. גם את היהודים."

דליה ואמא שהו בוִיטֶל כמה חודשים עד לשחרור צרפת. "בחודש מאי 1945 הפעמונים צלצלו, והכל היה פתאום שמח והגרמנים נעלמו והתחילה ההתכתבות. כל הגופים הוולונטריים התחילו לפעול וקיבלנו מכתב מאבא שלי, שנודע לו שאנחנו בחיים. להורים של לאה נודע שהבת שלהם בחיים."

"בראש השנה 1945 הגענו לנמל חיפה אחרי כמה ימי הפלגה. אבא שלי חיכה לנו בנמל, וההורים של לאה חיכו לה. כל הידידים של הוריי עשו לי חגיגה גדולה וקיבלתי במתנה בובה. קראתי לה שושנה ואהבתי אותה. הייתי שוב ילדה ישראלית ולא סיפרתי כלום."

לדליה נולדו בן ושתי בנות. "יש לי, תודה לאל, בן בשם אילן עם חמישה נכדים, בת אסנת עם שלוש נכדות ובת אורית עם שני נכדים. יש לי עשרה נכדים, ארבעה חיילי צה"ל, אחת ש"שית (שנת שירות) וזה הניצחון שלנו, של הניצולים."

מעובד ע"פ הילה יגאל-איזון XNET

סגירת מעגל: צילום ענק של פרופסור ישראלי ניצול בלזן התנוסס בברלין לקראת יום הזיכרון לשואה ולגבורה

צילום של פרופ' שאול לדני, חוקר מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, עיטר את חזית מוזיאון ווילי ברנדט בברלין

פנאי. שמונה פטנטים רשומים על שמו בתחומי מחקר. בנוסף לכייתו של לדני בפרס מפעל חיים בכנס הישראלי להנדסת תעשייה וניהול, העניקה לו אוניברסיטת בן-גוריון בנגב אות על מפעל חיים במסגרת חגיגות ה-50 להיווסדה. בחירת תמונתו של לדני והצגתה על חזית בניין מוזיאון ווילי ברנדט בברלין הן בשבילו עוד סגירת מעגל.

צילום המתעד את **פרופ' שאול לדני**, איש אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ושיאן העולם בהליכה תחרותית למרחק של 50 מייל, עיטר עד לא מכבר את חזית מוזיאון ווילי ברנדט בברלין. הצילום נבחר מבין גלריית צילומים שהוקדשה לניצולי שואה. הצלם **צפירי אביוב** פנה ללדני וביקש לתעד אותו במצלמתו לקראת תחרות צילומים של ניצולי שואה. תמונתו של שאול נבחרה בין 100 התמונות הזוכות בתחרות והוצגה אף במטה האו"ם בניו-יורק כחלק מאירועי יום השואה הבינלאומי. הצילום הזוכה התווסף לשני צילומים נוספים שלדני הופיע בהם, ושלושתם הוצגו במוזיאון יד מרדכי.

סמוך ליום השואה הבינלאומי שחל ב-27 בינואר, העלה מוזיאון ווילי ברנדט בברלין את תערוכת הצילומים החשובה הזאת, ותמונתו של הפרופסור מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב נבחרה לעטר את חזיתו. התערוכה הפיסית לא היתה נגישה לקהל הרחב בגלל מגבלות הקורונה, אך ניתנה גישה לגרסה מקוונת שהיתה זמינה עד סוף חודש יוני 2021. ערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה אפשר היה להתרשם מהצילום במשכן נשיא המדינה בירושלים.

פרופ' שאול לדני בן ה-85 הוא שורד אולטימטיבי. הוא ניצל לא רק מן הטבח במינכן, אלא היה במשך חודשים ארוכים כלוא במחנה-הריכוז ברגן-בלזן ושרד; וגם גבר על מחלה קשה. בשנת 1944, בהיותו בן שמונה בלבד, הועברה משפחתו של לדני למחנה הריכוז ברגן-בלזן. המחנה הוקם כמחנה מעבר ותכליתו המקורית הייתה להחזיק יהודים כבני ערובה לצורך החלפתם עם בעלי אזרחות גרמנית שהיו עצורים בידי כוחות בעלות הברית במלחמת העולם השנייה.

לדני זוכר בפרטי פרטים את היום שהגיע לברגן בלזן: "אני זוכר כל יום מששת החודשים שהייתי שם - את הרעב, והקור, והקריאות הבלתי-פוסקות להתייצב למסדרים, וגדרות-התיל המחשמלות, ומגדלי השמירה, וקציני האס-אס שצרחו עלינו כל הזמן. אחד מהם אני זוכר במיוחד, הייתה לו שפה של ארנבת. גם את האסירים ההולנדים שבמחנות הסמוכים לנו אני זוכר, אלה עם הבגדים עם הפסים. המראות האלה שראיתי כילד בן שמונה נחרתו עמוק בנפשי".

לדני חזר לברגן-בלזן ב-5 בספטמבר 2019 כדי לחנוך תערוכה המציגה את מסמכיו האישיים המתעדים את הישרדותו בשואה. התערוכה נתנה הזדמנות מרתקת לבחון את התקופה החשוכה מנקודת מבטו של שורד. לצד המסמכים הוצג גם מידע אודות הכיבוש הגרמני של סרביה והונגריה, על **דייר ישראל רודולף קסטנר** ומאמציו להצלת האסירים ועל תחילת חייהם של הניצולים במדינת ישראל.

פרופ' לדני זקף לזכותו במרוצת השנים אינספור הישגים וזכה בהרבה פרסים, בתחומי הספורט והאקדמיה. שאול כתב מעל 110 מאמרים מדעיים ו-13 ספרים מקצועיים בנושא יישום תורת הניהול והאופטימיזציה של ביצועים בתעשייה, וכן חקר ביצועים בעולם הספורט ופעילות

תמונה: צפירי אביוב
באדיבות דוברות אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

דברים לזכרה של אמנו וסבתי, רגינה (רבקה) רוזנצויה לבית לנגר

רחל רוזנצויה

רגינה נולדה ב-6 במאי 1925 לרחל-לאה ויעקב לנגר בעיירה כשאנוב (ליד קרקוב) שבפולין. כשפרצה מלחמת העולם השנייה הייתה בת 14. בגיל 17 נפרדה מהוריה ויותר לא ראתה אותם ולא קראה יותר "אמא!" או "אבא!". היה לה רק אח אחד, דב, שלא שרד.

לעומת זאת, אני ואחותי חני זכינו לאמא נהדרת במשך כ-7 עשורים ולאבא נהדר כ-6 עשורים וזו נחשבת בעיניי זכות גדולה גדולה.

כל שנות המלחמה עברה כל כך הרבה סבל והתגלגלה במחנות עבודה וריכוז למיניהם עד ששוחררה לבסוף בברגן-בלזן.

היא נשלחה להחלמה בשוודיה כשהיא שוקלת רק 27 ק"ג. למרות הכל, התאוששה והצליחה להגיע לארץ.

בישראל הכירה את טוביה רוזנצויה, אבינו, והם הצליחו להקים משפחה ובית בישראל והכל בעשר אצבעות בלבד.

זה ממש לא מובן מאליו, שבלי משפחה ואחרי שואה כזו ובלי כל עזרה, עוד אפשר היה להתרומם. אנחנו מעריכים ומכבדים אותם מאוד על זאת.

רגינה זכתה לנכד (עומר, כיום בן 22), שכל כך אהבה ונתנה לו את כל אהבתה בכל דרך אפשרית.

אפשר עוד לכתוב עליה רבות אבל תקצר היריעה מלהכיל הכל.

אהבנו, אוהבים ונאהב לנצח!!

אמא נפטרה ב-31 במרס 2021 ונקברה בקרית-שאול, ליד אבא.

יהי זכרה ברוך!!!

continued from p. 22

Who Was Glyn Hughes?

and other relevant documents, and to search the records' offices of the schools he attended. I endeavored to learn about the making of a man who was by all accounts a great humanitarian. I also tried to learn about his life after the watershed he experienced in the summer of 1945, when he continued to visit Belsen's DP camp and witnessed the formation of a vibrant community of survivors—individuals who while grieving grave losses strove to create life anew. Was there any relationship between Hughes's post-war pursuits and what he saw and felt and tried to do in Bergen-Belsen? How was he affected by his inability, despite his moral intentions, to save countless thousands?

Glyn Hughes served as first witness at the Belsen Trial, the first trial to apply international law to crimes committed by Nazi murderers. He stood at attention during the many hours he gave testimony, providing detailed information on the layout of the "horror" camp, the number of inmates in each of five compounds, and the conditions which "were absolutely suitable for

disease." In trying to describe the "indescribable"—he had seen "all the horrors of war, but nothing to touch it"—he showed actual film footage of the liberation, the first time such evidence was used in a war crimes trial. Days later, while the trial was still in session, he attended a forbidden event. Strategically planned for the period in which many journalists would be covering the trial in northwest Germany, the First Congress of Liberated Jews, organized by Yossel Rosensaft, Rafael Olewski, and others of their seventeen-member committee, included 210 delegates representing forty thousand Jewish survivors. Rosensaft extended a special welcome to Brigadier Glyn Hughes, the adopted "Father of the Jewish survivors of Belsen."

Regretfully, I could not find the answer to one of my research questions: By whom and when, precisely, was the hospital at Bergen-Belsen named after the compassionate military leader? If anyone knows, please contact me.

Bernice Lerner is the author of All the Horrors of War: A Jewish Girl, a British Doctor, and the Liberation of Bergen-Belsen. Bernice's contact information can be found at www.bernicelerner.com

Who Was Glyn Hughes?

In the years after the war, roughly 2,000 babies were born in the Glyn Hughes Hospital in Bergen-Belsen's Displaced Persons Camp. Perhaps some of those children - now in their seventies - have at some point wondered who was Glyn Hughes? The simple answer: Oh,

גלין יוז נוטע עץ ביער ברגן-בלזן בהרי ירושלים

he was the liberator. But there were many soldiers and medical personnel involved in the liberation. Why would the largest hospital in Europe in 1945 be named after this man? Why would this British medical officer and renowned sportsman be given the honor of planting the first tree in Ya'ar Belsen, at a ceremony organized by **Rafael Olewski** to commemorate the tenth anniversary of the liberation? Why would a crowd of survivors give him a rousing reception upon his arrival at Lod Airport in 1965?

I was born to an Auschwitz and Bergen-Belsen survivor in 1956, more than a decade after the liberation. My mother was fifteen years old at the end of the war; she spent ten years in and out of tuberculosis sanatoriums in Sweden before she was cured, married, and had children. While I was growing up, we talked often about her past. When I was very young, she told me about her childhood adventures in Sighet, Transylvania, and about the brighter episodes of her post-war years in Sweden. When I was a teenager, she told me about Auschwitz, the Christianstadt labor camp, the death march, and Bergen-Belsen. But there was one blank space in her memory: Having fallen unconscious, she could not tell me how she was saved from certain death.

In researching the details of my mother's rescue and the steps the British Second Army took to try to save the many thousands at death's door, I discovered Glyn Hughes—the man most prominently associated with Bergen-Belsen's liberation. I spoke with **Sam Bloch**, **Rabbi Isaac Levy**, and others who knew the brigadier. I traveled to London to meet with Hughes's surviving friends and family, to visit archives holding his papers

ברניס לרנר

מי היה גלין-יוז?

בשנים שלאחר המלחמה נולדו כ-2,000 תינוקות בבית החולים גלין-יוז במחנה העקורים בברגן-בלזן. אולי חלק מהילדים האלה - עכשיו בשנות השבעים לחייהם - תהו בשלב מסוים, מי היה גלין-יוז? התשובה הפשוטה: הו, הוא היה המשחרר. אבל היו הרבה חיילים ואנשי רפואה שמעורבים בשחרור. מדוע בית החולים הגדול ביותר באירופה בשנת 1945 נקרא על שמו של האיש הזה? מדוע יינתן לקצין הרפואה הבריטי והספורטאי הנודע הזה הכבוד לנטוע את העץ הראשון ביער בלזן, בטקס שארגן **רפאל אולבסקי** לציון עשור לשחרור? מדוע שהמון ניצולים יעניקו לו קבלת פנים מסעירה עם הגעתו לשדה התעופה בלוד ב-1965?

נולדתי לניצולת אושוויץ וברגן-בלזן בשנת 1956, יותר מעשור לאחר השחרור. אמי הייתה בת חמש-עשרה בסוף המלחמה; היא בילתה עשר שנים בבתי הבראה לשחפת בשוודיה ומחוצה לה לפני שנרפאה, נישאה והביאה ילדים לעולם. כאשר גדלתי, דיברנו לעתים קרובות על העבר שלה. כשהייתי צעירה מאוד, היא סיפרה לי על הרפתקאות ילדותה בסיגט, טרנסילבניה, ועל הפרקים הבהירים יותר של שנותיה לאחר המלחמה בשוודיה. כשהייתי נערה, היא סיפרה לי על אושוויץ, מחנה העבודה כריסטיאנשטאט, צעדת המוות וברגן-בלזן. אבל היה חור אחד בזיכרון שלה: לאחר שצנחה אל חוסר ההכרה שלה, היא לא יכלה עוד לספר לי איך היא ניצלה ממוות בטוח.

בחקר פרטי ההצלה של אמי והצעדים שהארמיה השנייה הבריטית נקטה כדי לנסות להציל את האלפים הרבים על סף המוות, גיליתי את גלין-יוז - האיש המזוהה בצורה הבולטת ביותר עם שחרור ברגן-בלזן. דיברתי עם **סם בלוך**, **הרב יצחק לוי** ואחרים שהכירו את מפקד החטיבה. נסעתי ללונדון כדי להיפגש עם חבריו ובני משפחתו שנותרו בחיים, לבקר בארכיונים שמכילים את המסמכים שלו ומסמכים רלוונטיים אחרים, ולחפש במשרדי הרישומים של בתי הספר שבהם למד. השתדלתי ללמוד על יצירתו של אדם שהיה לכל הדעות הומניטרי גדול. ניסיתי ללמוד גם על חייו לאחר קו פרשת המים שהוא חווה בקיץ 1945, כאשר המשיך לבקר במחנה העקורים של בלזן והיה עד להיווצרותה של קהילה תוססת של ניצולים - אנשים, שבעודם מתאבלים על אכזות קשות, ניסו ליצור חיים מחדש. האם היה קשר כלשהו בין עיסוקיו של גלין-יוז לאחר המלחמה לבין מה שהוא ראה והרגיש וניסה לעשות בברגן-בלזן? כיצד הושפע מחוסר יכולתו, למרות כוונותיו המוסריות, להציל אלפים רבים מספור?

גלין-יוז שימש כעד ראשון במשפט בלזן, המשפט הראשון שהחיל את החוק הבינלאומי על פשעים שביצעו רוצחים נאצים. הוא עמד מתוח במהלך השעות הרבות שמסר עדות, וסיפק מידע מפורט על מתווה "מחנה האימה", על מספר האסירים בכל אחד מחמשת המתחמים, והתנאים "המתאימים לחלוטין למחלות". בניסיון לתאר את ה"בלתי ניתן לתאר" - הוא ראה את "כל זוועות המלחמה, אבל שום דבר שניתן לעשות לגביהן" - הוא הראה צילומי סרט אמיתי של השחרור, הפעם הראשונה שבה נעשה שימוש בראיות כאלה במשפט פשעי מלחמה. ימים לאחר מכן, כאשר המשפט עדיין מתנהל, הוא השתתף באירוע אסור: הקונגרס הראשון של יהודים משוחררים, שתוכנן אסטרטגית לתקופה שבה עיתונאים רבים יסקרו את המשפט בצפון-מערב גרמניה, שאורגן על ידי **יוסל רוזנפט**, **רפאל אולבסקי** ואחרים מהוועדה המונה 17 חברים, כלל 210 צירים שייצגו ארבעים אלף ניצולים יהודים. רוזנפט העניק קבלת פנים מיוחדת ל**בריגדיר גלין-יוז**, "האב המאומץ של ניצולי בלזן".

למרבה הצער, לא הצלחתי למצוא את התשובה לאחת משאלות המחקר שלי: על ידי מי ומתי בדיוק נקרא בית החולים בברגן-בלזן על שם המנהיג הצבאי מלא הרחמים? אם מישהו יודע, נא ליצור איתי קשר.

To Meet In Hell

A book by Bernice Lerner

On April 15, 1945, Brigadier H. L. Glyn Hughes entered Bergen-Belsen for the first time. Waiting for him were 10,000 unburied, putrefying corpses and 60,000 living prisoners, starving and sick. One month earlier, 15-year-old Rachel Genuth arrived at Bergen-Belsen; deported with her family from Sighet, Hungary, in May of 1944, Rachel had by then already endured Auschwitz, the Christianstadt labor camp, and a forced march through the Sudetenland. In "To Meet in Hell", Bernice Lerner follows both Hughes and Genuth as they move across

Europe toward Bergen-Belsen in the final, brutal year of World War II. The book begins at the end: with Hughes's searing testimony at the September 1945 trial of Josef Kramer, commandant of Bergen-Belsen, along with forty-four SS and guards. 'I have been a doctor for thirty years and seen all the horrors of war,' Hughes said, 'but I have never seen anything to touch it.' The narrative then jumps back to the spring of 1944, following both Hughes and Rachel as they navigate their respective forms of wartime hell until confronting the worst: Christianstadt's prisoners, including Rachel, are deposited in Bergen-Belsen, and the British Second Army, having finally breached the fortress of Germany, assumes control of the ghastly camp after a negotiated surrender. Though they never met, it was Hughes's commitment to helping as many prisoners as possible that saved Rachel's life. Drawing on a wealth of sources, including Hughes's papers, war diaries, oral histories, and interviews, this gripping volume combines scholarly research with narrative storytelling in describing the suffering of Nazi victims, the overwhelming presence of death at Bergen-Belsen, and characters who exemplify the human capacity for fortitude. Lerner, Rachel's daughter, has special insight into the torment her mother suffered. The first book to pair the story of a Holocaust victim with that of a liberator, "To Meet in Hell" compels readers to consider the full, complex humanity of both.

"להיפגש בגיהנום"

ספר מאת ברניס לרנר

ב-15 באפריל 1945, בריגדיר ה.ל. גלין-יוז נכנס לראשונה לברגן-בלזן. המתו בו 10,000 גופות לא קבורות ונרקבות ו-60,000 אסירים חיים, מורעבים וחולים. חודש לפני כן הגיעה רחל גנוט בת ה-15 לברגן-בלזן. לאחר שגורשה עם משפחתה מסיגט בהונגריה במאי 1944, רחל סבלה באושוויץ ובמחנה העבודה כריסטיאנשטאדט, והוצאה לצעדה כפויה דרך חבל הסודטים.

בי"להיפגש בגיהנום", ברניס לרנר עוקבת אחרי גלין-יוז וגנוט כשהם נעים ברחבי אירופה לכיוון ברגן-בלזן בשנה האחרונה והאכזרית של מלחמת העולם השנייה. הספר מתחיל בסופו:

בעדותו הצורבת של גלין-יוז בספטמבר 1945 במשפטו של יוזף קרמר, מפקד ברגן-בלזן, יחד עם ארבעים וארבעה אנשי אס-אס ושומרים. "הייתי רופא שלושים שנה וראיתי את כל זוועות המלחמה," אמר גלין-יוז, "אבל מעולם לא ראיתי משהו שהתקרב לזה."

הנרטיב קופץ אחורה לאביב 1944, בעקבות גלין-יוז ורחל כאחד. הם מנווטים את דרכיהם בצורות שונות של גיהנום בזמן המלחמה, עד שהם מתמודדים עם הגרוע מכל: אסירי כריסטיאנשטאדט, כולל רחל, כלואים בברגן-בלזן, והארמיה הבריטית השנייה, לאחר שלבסוף פרצה את ביצורי גרמניה, משתלטת על המחנה הנורא לאחר השגת כניעה גרמנית במשא ומתן.

למרות שמעולם לא נפגשו, המחויבות של גלין-יוז לעזור לכמה שיותר אסירים היא שהצילה את חייה של רחל. בהסתמך על

שפע של מקורות, כולל מאמרים של גלין-יוז, יומני מלחמה, תיעוד בעל-פה וראיונות, ספר מרתק זה משלב מחקר אקדמי עם גוון סיפורי בתיאור סבלם של קורבנות הנאצים, הנוכחות המכריעה של המוות בברגן-בלזן, ודמויות אשר ממחישות את היכולת האנושית לחוסן. ללרנר, בתה של רחל, יש תובנה מיוחדת לגבי הייסורים שאמה סבלה. "להיפגש בגיהנום", הספר שמשלב את סיפורו של קורבן שואה עם זה של מוחרר, מאלץ את הקוראים לשקול את האנושיות המלאה והמורכבת של שניהם.

כתיבת שירה עוזרת לי לעבד את הזוועות הבלתי ניתנות לתיאור של השואה

מנחם רוזנצפט

זמן לא רב לאחר שהמציאות האיומה של השואה פרצה לתודעת העולם, הפילוסוף והתיאורטיקן החברתי המפורסם **תיאודור אדורנו** טען בשנת 1949 כי "כתיבת שירה אחרי אושוויץ הייתה ברברית".

מסקנתו הבאה של אדורנו, שהיא ידועה פחות אך מרשימה באותה מידה, התבטאה בנאום רדיו בגרמניה ב-1966, כי אושוויץ עצמה מהווה לא פחות מאשר "הישנות הברבריות".

אדורנו הבין שהפראות המחושבת והשיטתית של השואה היא סטייה מוחלטת מהנורמות הבסיסיות של האנושות וההתנהגות התרבותית. כדי שזה יהיה נכון, כל דבר שנכתב או נאמר על השואה, בין אם בשירה או בפרוזה, חייב קודם כל לתמצת ולשקף את מהותה הברברית. רגישויות ושיקולים אסתטיים חייבים להיכנע לרוע המוחלט שלא ניתן להכחשה, שהצית וביצע את רצח העם של יהדות אירופה, בדרישה מאיתנו לספוג ולנסות להשלים עם חסר התקדים, הבלתי נתפס ובעיקר הבלתי מוסבר.

ייתכן שאת ההקשר הבולט ביותר לטבילה הבלתי נמנעת הזו לתוך הבלתי נודע, נתן המורה והמנטור המנוח שלי **אלי ויזל**, שהסביר במאמרו "תחינה למתים" כי "אושוויץ מסמל לא רק את הכישלון של אלפיים שנות תרבות נוצרית, אלא גם את תבוסת האינטלקט שרוצה למצוא משמעות - ב-מם גדולה - בהיסטוריה. למה שגילים אושוויץ לא הייתה משמעות כזו".

ובכל זאת, למרות כל האורות הצהובים המהבהבים הללו, אני בן לשני ניצולי אושוויץ וברגן-בלזן, שנולד שלוש שנים לאחר תום מלחמת העולם השנייה במחנה העקורים ברגן-בלזן, פניתי לפני זמן רב להביע את עצמי בשירה. במשך עשרות שנים ניסיתי לתת קול למתים בשירים שלי, לנחם רוחות רפאים ולספק אזכרה למיליונים שאין להם כאלה. אוסף כתבים אלה, "שירים שנולדו בברגן-בלזן", פורסם בהוצאת "קלסי ספרים" לקראת יום השואה, יום הזיכרון היהודי לקורבנות השואה ב-8 באפריל, ויום השנה לשחרור ברגן-בלזן ב-15 באפריל 1945.

עבורי, המְשֻׁגָה של שירי היא לעתים קרובות ובו-זמנית מפלט ובריחה: בריחה מתחום החוויה האנושית המקובלת אל מציאות פנימית מקבילה; ומפלט שבו מחשבות ותמונות מתעתעות וחסרות צורה עולות מדמדומי הערפילים בצורה מספקת כדי לאפשר לי לבטא אותן, אם כי באופן בלתי הולם, במילים.

אנו זקוקים לשירה, שירים ומשלים. אנו זקוקים לשפה קפקאית וחולנית של חלומות וסיוטים כדי שנוכל לחדור ליקום הלילי של אושוויץ ובירקנאו, של טרבלינקה, מייזנק וברגן-בלזן, של בלז'ץ,

חלמנו, סוביבור וטרזין, של גטו ורשה, טרנסניסטריה ובאבי-יאר.

כתובת דהויה על קיר צריך בבירקנאו מאלצת אותנו להזדהות עם מחברו מבלי שנדע עליו דבר נוסף: "אנדראס רפפורט - חי שש-עשרה שנה". כשהוא מודע לכך שהוא עומד למות, נער יהודי ניסה להשאיר סימן, זיכרון לקיומו על פני האדמה. ללא פאתוס, ללא רחמים עצמיים, אנדראס רפפורט היה מחבר ההספד שלו, היידישי "שלו: **"אנדראס רפפורט - חי שש-עשרה שנה"**. אנדראס רפפורט - נטוש, לבד, פוחד. אנדראס רפפורט - רעב, כואב. אנדראס רפפורט - ריאות מלאות גז. אנדראס רפפורט - נשרף, עשן שחור, אפר.

ביחתת הכוכבים הלבנים שלך כתב **אברהם סוצקבר**, משורר היידיש של גטו וילנה, "הושט לי את ידך הלבנה. המילים שלי הן דמעות שרוצות לנוח בידך". זו תחילתו של מונולוג המופנה לאלוהים, שלעולם לא הופך לדיאלוג מכיוון שאין תגובה. כנגד "רגיעה רצחנית" שחלחלה לקיומם הרופף של תושבי הגטו, כותב המְסַפֵּר: "אני רץ גבוה יותר, מעל גגות, ואני מחפש: איפה אתה? איפה?"

השירים, שנכתבו על ידי סוצקבר ומשוררים אחרים בגטאות ואף במחנות המוות והריכוז הנאציים, היו דרכם לסרב להתבדות כאנשים, להתריס נגד עושקיהם ולהישאר שפויים בעולם שהשתגע.

עם הגעתו לאושוויץ-בירקנאו בליל 3-4 אוגוסט 1943 הופרד ילד קטן בשם **בנימין** מאימו, ונשלח ישירות לתא גזים עם אביו ושני סביו.

בנימין היה אחי-למחצה. למרות שאמי כמעט ולא דיברה עליו, אני יודעת שהיא חשבה עליו כל יום בחייה. מאז מותה בשנת 1997, אני בנימין המשיך להתקיים בתוכי. אני רואה את פניו במוחי, מבסה לדמיין את קולו, את הפחד שלו כשדלתות תא הגז נטרקות, את דמעותיו האחרונות. אם הייתי שוכח אותו, הוא היה נעלם.

ואני כותב עליו כדי שנכדיי, וילדיהם ונכדיהם הבאים, גם יזכרו את בנימין. השירים שלי הם המורשת שלי להם.

Psalm 121 On Fire
black eyes search for yesterday
above beyond walls
above beyond shadow fragments
above beyond imagined hills
search for human divine help
promised shelter
amid rags corpses vomit
"Mommy, are we going to live or die?"
his last words to our mother
but You
who would be my brother's guardian
be at his side on paths
he never got to walk
slumber
as the sun murders with Your heat
the moon with its indifference
sleep
while atonal melodies bereft of life
ascend from their depth
through charred skeletal trees
and one more five-year-old soul
shatters unprotected
into flames raging up
toward Your sky
Your stars
Your forever
— Menachem Z. Rosensaft

בתמונה - השיר באנגלית.

מנחם רוזנצפט הוא סגן נשיא בכיר ויועץ משפטי כללי של הקונגרס היהודי העולמי, ומרצה על חוקי רצח-עם בבתי הספר למשפטים באוניברסיטאות קולומביה וקורנל.

מאמר זה פורסם לראשונה על ידי הסוכנות הטלגרפית היהודית. שירו של מנחם רוזנצפט, "תהילים קכ"א עולה באש", לקוח מספרו שפורסם לאחרונה "שירים שנולדו בברגן-בלזן".

Writing poetry helps me process the unspeakable evils of the Holocaust

Menachem Rosensaft

Not long after the gruesome reality of the Holocaust had burst onto the world's consciousness, the philosopher and social theorist **Theodor Adorno** famously observed in 1949 that writing poetry after Auschwitz was barbaric — "nach Auschwitz ein Gedicht zu schreiben, ist barbarisch."

Less well known but equally insightful was Adorno's subsequent conclusion, expressed in a 1966 radio address in Germany, that Auschwitz itself constituted nothing less than a "relapse into barbarism."

Adorno understood that the Shoah's calculated, systematic savagery was an absolute deviation from the fundamental norms of civilization and civilized behavior. To be valid, anything written or said about the Holocaust, whether in poetry or prose, must first and foremost encapsulate and reflect its barbaric essence. Aesthetic sensitivities and considerations must yield to the undeniable absolute evil that sparked and perpetrated the genocide of European Jewry, requiring us to absorb and try to come to terms with the unprecedented, the unfathomable and, above all, the inexplicable.

Perhaps the most cogent context for this inexorable immersion into the unknown was given by my late teacher and mentor **Elie Wiesel**, who explained in his essay "A Plea for the Dead" that "Auschwitz signifies not only the failure of two thousand years of Christian civilization, but also the defeat of the intellect that wants to find a Meaning – with a capital M – in history. What Auschwitz embodied had none."

And yet, despite all these flashing yellow lights, I, the son of two survivors of Auschwitz and Bergen-Belsen who was born three years after the end of World War II in the displaced persons camp of Bergen-Belsen, long ago turned to expressing myself in poetry. Over the decades I have tried to give voice to the dead in my poems, to comfort ghosts, and to provide a memorial to the millions who have none. A collection of these writings, "Poems Born in Bergen-Belsen," was published by Kelsay Books to coincide with Yom Hashoah, the Jewish day of remembrance for Holocaust victims on April 8, and the anniversary of the liberation of Bergen-Belsen on April 15, 1945.

For me, conceptualizing my poems is often simultaneously a refuge and an escape. An escape from the realm of conventional human experience into a parallel internal reality. And a refuge where amorphous phantasmagoric thoughts and images emerge sufficiently from their nebulous twilight to allow me to express them, however inadequately, in words.

We need poems, songs and parables. We need a Kafkaesque, morbid language of dreams and nightmares to be able to penetrate the nocturnal universe of Auschwitz and Birkenau, of Treblinka, Majdanek and Bergen-Belsen, of Belzec, Chelmno, Sobibor and Terezin, of the Warsaw Ghetto, Transnistria and Babyn Yar.

A sparse inscription on a Birkenau barrack wall forces us to identify with its author without knowing anything else about him: "Andreas Rapaport – lived sixteen years." Aware that he was about to die, a Jewish teenager tried to leave a sign, a memory of his existence on earth. Without pathos, without self-pity, Andreas Rapaport was the author of his own eulogy, his own Kaddish: Andreas Rapaport – lived sixteen years. Andreas Rapaport – abandoned, alone, afraid. Andreas Rapaport – hungry, in pain. Andreas Rapaport – gas-filled lungs. Andreas Rapaport – incinerated, black smoke, ashes.

In "Under Your White stars," **Avraham Sutzkever**, the Yiddish poet of the Vilna Ghetto, wrote, "stretch out to me Your white hand. My words are tears that want to rest in Your hand." It is the beginning of a monologue addressed to God that never turns into a dialogue because there is no response. Against a "murderous calm" that permeated the precarious existence of the ghetto's inhabitants, the narrator writes: "I run higher, over rooftops, and I search: Where are You? Where?"

The poems written by Sutzkever and other poets in the ghettos and even in the Nazi death and concentration camps were their way of refusing to become dehumanized, of defying their oppressors and remaining sane in a world gone mad.

Upon arrival at Auschwitz-Birkenau on the night of Aug. 3-4, 1943, a little boy named **Benjamin** was separated from his mother and sent directly into a gas chamber with his father and grandparents.

Benjamin was my half-brother. Even though my mother rarely spoke about him, I know that she thought of him every day of her life. Since her death in 1997, Benjamin has continued to exist within me. I see his face in my mind, try to imagine his voice, his fear as the gas chamber doors slammed shut, his final tears. If I were to forget him, he would disappear.

And I write about him so that my grandchildren, and their children and grandchildren in turn, will remember Benjamin as well. My poems are my legacy to them.

Menachem Z. Rosensaft is associate executive vice president and general counsel of the World Jewish Congress and teaches about the law of genocide at the law schools of Columbia and Cornell Universities. He is "the author of "Poems Born in Bergen-Belsen"

This article was first published by the Jewish Telegraphic Agency. Menachem Rosensaft's poem, "Psalm 121 On Fire," is from his newly published book "Poems Born in Bergen-Belsen"

"עֵדִים ראשונים"

ספר של עדויות ניצולים במחנה ברגן-בלזן 1945

ערך, תרגם והעיר איתמר לוין

First Witnesses

Testimony of Survivors in Bergen-Belsen camp, 1945

Edited, translated and commented by Itamar Levin

On April 15, 1945, the British army liberated the Bergen-Belsen concentration camp in Germany, finding 60,000 prisoners - tens of thousands on the verge of death - and 10,000 bodies piled up outside. In the days that followed, the British made great efforts to save the lives of the survivors, and yet many thousands perished after the liberation. Almost at the same time, British investigators began collecting evidence of war crimes and of war criminals from the survivors - in Bergen-Belsen itself, in Auschwitz camps, in Lodz and in many other places.

These were the first testimonies given by Holocaust survivors, a few weeks after they regained freedom. Hence their immense importance for documentation, research and mainly for the remembrance of the Holocaust.

The testimonies are kept in the British State Archives, and up to day only a few of them have been published at random. The book *First Witnesses* brings together 140 particularly important and thrilling testimonies, plus extensive notes that point them out both in detail and in context.

The uniqueness of Bergen-Belsen, as a camp to which tens of thousands of survivors of the death marches were crammed, means that the collection of testimonies is also unique. Through the testimonies, the events in the notorious camps are depicted alongside the fate of forgotten communities; a portrait of arch-criminals is portrayed alongside ordinary criminals; and unbelievable personal stories of suffering, extermination and survival are unfold.

The testimonies were edited, translated and transmitted by **Itamar Levin** - an award-winning journalist and Holocaust researcher, whose dozen previous books have been praised in Israel and around the world.

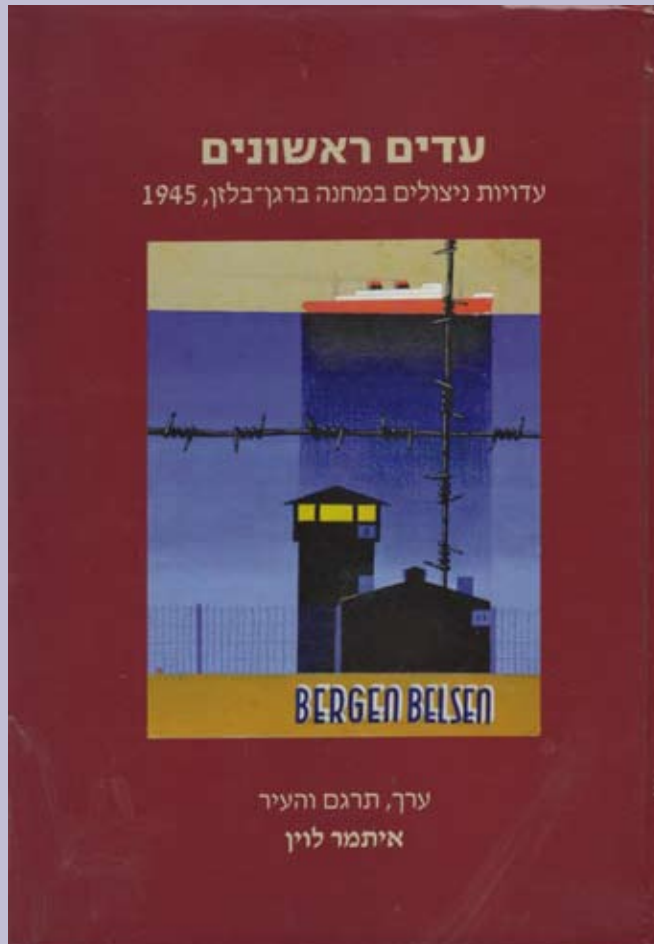
ב-15 באפריל 1945 שחרר הצבא הבריטי את מחנה הריכוז ברגן-בלזן שבגרמניה, ומצא בו 60,000 אסירים - רבבות מהם על סף המוות - ו-10,000 גופות שנערמו בחוצותיו. בימים הבאים השקיעו הבריטים מאמצי-על להציל את חייהם של השורדים, ולמרות זאת אלפים רבים גוועו לאחר השחרור. כמעט במקביל, החלו חוקרים בריטים לגבות מהניצולים עדויות על פשעי מלחמה ופשעי מלחמה - בברגן-בלזן עצמו, במחנות אושוויץ, בלודז ובמקומות רבים אחרים.

היו אלו העדויות הראשונות שמסרו ניצולי שואה, שבועות אחדים לאחר שחרורם. מכאן חשיבותן העצומה לתיעוד, למחקר ובעיקר ליצירת השואה.

העדויות שמורות בארכיון המדינה הבריטי, ועד היום פורסמו בצורה אקראית רק אחדות מהן. הספר *עדים ראשונים* מקבץ 140 עדויות חשובות ומרטיטות במיוחד, בתוספת הערות נרחבות העומדות הן על פרטיהן והן על הקשריהן.

הייחוד של ברגן-בלזן, כמחנה אליו נדחסו רבבות ניצולים של צעדות המוות, הביא לכך שגם קובץ העדויות הוא יחיד במינו. דרך העדויות מתוארים האירועים במחנות ידועים לשמצה לצד גורלן של קהילות נשכחות; מצטייר דיוקן של ארכי-פושעים לצד פושעים מן השורה; ונפרסים סיפורים אישיים בלייאמנו של סבל, השמדה והישרדות.

העדויות נערכו, תורגמו והועברו בידי **איתמר לוין** - עיתונאי וחוקר שואה עטור פרסים, שתריסר ספריו הקודמים זכו לתשבחות בארץ ובעולם.

מרכז התיעוד החדש באתר הזיכרון בכלא וולפנבוטל מציג: "חוק. פשע. השלכות. כלא וולפנבוטל בתקופת הנאציזם"

מרטינה שטאץ, מנהלת אתר הזיכרון

"יש משהו חזק יותר ממוות: זו נוכחותם של הנעדרים בזיכרון החיים"

"אתרי זיכרון ועבודה חינוכית כמו אתר

הזיכרון וולפנבוטל מספקים תרומה חשובה להפיכת התפקיד של מערכת משפט כעמוד התומך של הדיקטטורה - כמו גם לתוצאות הקטלניות לגבי קורבנותיה וקרוביהם - למוחשי"

לאחר שבע שנות מחקר ועבודות פרויקטים ותקופת בנייה בת שלוש שנים, שר התרבות של סקסוניה התחתונה, גרנט הנדריק טֹנְה, פתח רשמית את מרכז התיעוד של אתר כלא וולפנבוטל בנובמבר 2019. 400 אורחים, כולל למעלה מ-40 בני המשפחות של מי שנכלאו והוצאו להורג בתקופה הנאצית, השתתפו בטקס. המאמץ לעיצוב מחדש מהווה קפיצה ענקית לעיגון ולתפיסה החברתית של הנושא "מערכת העונשין ומערכת המשפט תחת הנאציזם והשלכותיהן". כמו באתר ברגן-בלזן, אתר וולפנבוטל הוא חלק מקרן אתרי הזיכרון של סקסוניה התחתונה. האתר ממוקם בתוך בית-כלא עכשווי ופעיל.

מאז 1990, האתר בכלא וולפנבוטל מציין את קורבנות מערכת המשפט תחת המשטר הנאצי, אלה שהוצאו להורג ונכלאו בכלא, כמו גם את תפקידה של מערכת המשפט לנוכח הקצנתה והתנגיסותה העצמית ברדיפה והרצח בידי הנאצים. בין אוקטובר 1937 למרץ 1945, 526 גברים ונשים נערכו בכלא וולפנבוטל - מרבית עונשי המוות הללו נגזרו על ידי בתי משפט מיוחדים לאומיים.

בין המקומות נמצא מצד אחד המיתחם "מקומות היסטוריים עם סביבת למידה", המורכבים מתאי כלא לשעבר ואתר ההוצאה להורג, אשר ממוקמים בכלא וולפנבוטל של ימינו, ואשר תוכננו כמוצגים מוסברים בקנה מידה גדול. ביקור באזור זה של האתר מציג איכות ייחודית של תיעוד ותפיסה באמצעות שזירת העבר וההווה. מרכז התיעוד החדש שבבנה משלים מתקנים אלה על ידי הצגתו כמוזיאון מודרני עם תערוכת קבע, מתקני אירועים, ספרייה וחדרי אוספים. הרעיון החינוכי והאינטראקטיבי פותח את שני המקומות עבור המבקרים.

מעבר למשימותיו של מוזיאון, מטרת האתר היא לשמור על ההיסטוריה של הרדיפה וההתנגדות בתודעת העם, לשמר ולהגביר את זכר סבלם של קורבנות הפשעים המשפטיים וכן לערוך מחקרים שוטפים. בכך יש להתחשב באינטרסים ובצרכים של הניצולים ובני משפחותיהם. מבחינתם, מקום של אבל והשלמה עם הפשעים הנאציים הוא בעל חשיבות עליונה.

היה צריך להתחשב בקריטריונים ובהתחייבויות הללו במהלך התכנון המחודש של האתר בתוך כלא וולפנבוטל וכתוצאה מכך גם בתערוכת הקבע החדשה.

מרכז התיעוד החדש מהווה את הקיר החיצוני של כלא וולפנבוטל. הוא פתוח לציבור ונגיש ללא הגבלה בשעות הפתיחה הרגילות של המוזיאון. הודות לבטון החשוף בצבע חול, המצבה משתלבת היטב עם בנייני המעצר שמסביב. חזית הבטון בנויה על ידי גילופים היסטוריים של אסירים מתא מעצר, שהועברו לחזית החיצונית בעזרת שבלונות. יתר על כן, הבניין מאופיין בזיזים בקומה הראשונה. ניתן ליצור קישור חזותי בין הבניין החדש לאתרים ההיסטוריים באמצעות החלון הגדול הממוקם בנקודת ההקרנה הרחבה ביותר. המבקרים נכנסים לבניין החדש דרך שער בקיר הכלא וכך הם מתעמתים מיד עם העובדה שהאתר נמצא בשטח בית סוהר.

תערוכת הקבע בבניין החדש מוקדשת לנושא מערכת המשפט

והעונשין תחת המשטר הנאצי והשלכותיו. כשהיא משובצת בראייה כוללת של החברה, היא מתמקדת במערכת הרדיפה מצד המשטר הנאצי, בפעילות הפלילית של מערכת המשפט, במאסר של קבוצות אסירים מקומיות וזרות ובתפקידה כאחד מאתרי ההוצאה להורג המרכזיים בצפון גרמניה. בנוסף, מיוחסת חשיבות מיוחדת למצבי קבלת ההחלטות ולמרחב הפעולה של האחראים במערכת המשפט והעונשין. הרחבת האופק כדי לכלול את התקופה שלאחר 1945, המבוססת על נקודות ממוקדות, מדגישה המשכיות ואי רציפות במערכת המשפט והעונשין ברפובליקה הפדרלית הגרמנית המוקדמת. יתר על כן, התערוכה דנה בשאלות כיצד לעסוק באתר ההיסטורי, בהיסטוריה של האתר וכן בתרבות הזיכרון של ניצולים וקרובי משפחה של אסירים ומוצאים להורג.

רוב התערוכה, המשתרעת על פני 300 מ"ר, ממוקמת בקומה הראשונה. מיצגים מובילים וצבעי פרקים ייעודיים מְכַנִּים את התערוכה ומסמנים את החלקים של הנושאים השונים. כל הטקסטים בתערוכה מוצגים בגרמנית ובאנגלית. חפצים משוחזרים וטכנולוגיית מדיה מספקים אלמנטים משתפים עבור המבקרים. ביוגרפיות נבחרות מתארות את קהילת האסירים וכן את חייהם של בני משפחותיהם, ובכך ממחישות את ההשפעות האישיות של מאסר ורדיפה. בתערוכה מוצגים גם הסוכנים (המינהליים) ואלה המעורבים בפשעים.

ממש בכניסה בקומה הראשונה יכולים המבקרים להתמצא על ידי שחזור של מודל היסטורי של כלא וולפנבוטל משנת 1939. בכל פעם שאין תנועות אסירים בחצר הכלא, המבקרים יכולים להביט דרך חלון גדול אל האתרים ההיסטוריים בתוך הכלא, כולל אתר ההוצאה להורג לשעבר ובתי המעצר. אם החלונות נשמרים אטומים, מציאות רבודה תקשורתית אינטראקטיבית מאפשרת הצצה וירטואלית אל המקומות ההיסטוריים בעזרת מכשירי אייפד כמו גם מקרן וידאו.

"מהי ההיסטוריה אם לא נעביר אותה הלאה?" הגיב מבקר באתר. בדיוק לזה תורמים אתרי זיכרון באמצעות תערוכות הקבע שלהם.

בתקופת המימשל הבריטי הוצאו להורג בגיליוטינה בכלא וולפנבוטל 44 בני אדם שנידונו למוות על ידי בתי משפט של המימשל הצבאי ושל ועדת הפיקוח. חוק המימשל החדש מנה 20 עבירות הון, כולל החזקת נשק חם, ריגול והתקפות על אנשי בעלות הברית. גם רצח המשיך להיות עבירה מהותית, ופשעים נגד האנושות הוגדרו על מנת שיוכלו להעמיד לדין פושעים נאציים.

באוגוסט 1945, אָרִיךְ זֹדְל, לשעבר זקן המחנה של מרפאת המחנה של מחנה הריכוז ברגן-בלזן, עמד בפני בית משפט של המימשל הצבאי הבריטי בֶּצְלָה. הוא הואשם כי הרג את האסירה מריה קֶנְטְקֶבִּיץ' זמן קצר לאחר השחרור. בית המשפט גזר עליו מוות בגין רצח.

השלטון הצבאי הישעה את ההוצאה להורג, מאחר שאריך זודל הואשם גם במשפט פשעי המלחמה נגד צוות המחנה של מחנה הריכוז ברגן-בלזן שנערך בלונבורג (17 בספטמבר עד 17 בנובמבר 1945). לאחר שהואשם בעבירות של התעללות בשבויים, אריך זודל נידון למאסר עולם במשפט זה.

בשל עונש המוות במשפט הראשון, אריך זודל הוצא להורג בוולפנבוטל ב-30 בנובמבר 1945.

יאנה לולקה, חוקרת שותפה באתר כלא וולפנבוטל

Wolfenbüttel Prison with the Permanent Exhibition: under National Socialism”

the judiciary, the imprisonment of domestic and foreign prisoner groups and its function as one of the central execution sites in Northern Germany. In addition, particular importance is attached to the decision-making situations and leeway for action of those responsible in the judiciary and penal system. An expansion of the horizon to include the period after 1945, based on focal points, highlights continuities and discontinuities in the justice and penal system in the early Federal Republic of Germany. Moreover, the exhibition addresses the questions of how to engage with the historical site, the history of the Memorial as well as with the remembrance culture of survivors and relatives of inmates and those executed.

The majority of the exhibition, covering 300 square metres, is located on the first floor. Leading exhibits and dedicated chapter colours structure the exhibition and mark the different thematic sections. All exhibition texts are presented in both German and English language. Reproduced objects and media technology provide participatory elements for the visitors. Selected biographies depict the community of prisoners as well as the lives of their family members, thus illustrating the personal effects of imprisonment and persecution. The exhibition also shows the (administrative) agents and those involved in the crimes.

Right at the entrance on the first floor, visitors can orient themselves by a reproduction of a historical model of Wolfenbüttel Prison, status 1939. Whenever there are no prisoner movements on the prison court, visitors can look through a large window to the historical sites within the prison, including the former execution site and the detention houses. If the window panes are kept opaque, a media-interactive augmented reality enables a virtual insight into the historical places with the help of iPads as well as of a video projector.

“What is history if we do not pass it on?”, a visitor of the Memorial commented. Exactly this is what Memorials contribute to through their permanent exhibitions.

As head of the project, I would like to take this opportunity to explicitly thank all those involved in the redesign project for their work, especially the redesign team: **Bianca Armbrecht, Lukkas Busche, Anett Dremel, Dr. Thomas Kubetzky, Sarah Kunte, Janna Lölke and Ina Stenger** as well as the **Dr. Jens-Christian Wagner**, the overall project head.

Jean d’Ormesson as quoted by **André Charon** in his speech at the ceremony for the laying of the foundation stone of the new Documentation Centre, September 14th, 2017.

Maria Bering (BKM) in her speech at the opening of the Documentation Centre, November 17th, 2019.

The Wolfenbüttel Memorial is located within an operating prison (Justizvollzugsanstalt or JVA).

The permanent exhibition was developed in close and good cooperation with the design office büroberlin and the media designers schnellbuntebilder.

During the British occupation period, 44 people who had been sentenced to death by Military Government and Control Commission Courts were executed by guillotine in the Wolfenbüttel Prison. The new occupation law listed 20 capital offences, including possession of a firearm, espionage and attacks on Allied personnel. Murder also continued to be a capital offence, and crimes against humanity were defined in order to be able to prosecute Nazi crimes.

In August 1945, **Erich Zoddell**, former block and camp elder of the camp clinic of Bergen-Belsen concentration camp, stood before a British Military Government Court in Celle. He was accused of having killed the prisoner **Maria Konatkevicz** shortly after the liberation. The court sentenced him to death for murder.

The Military Government had the execution suspended for the time being, as **Erich Zoddell** was also charged in the War Crimes trial against the camp crew of the Bergen-Belsen concentration camp (17.9.-17.11.1945) at Lüneburg. Accused of mistreating prisoners, **Erich Zoddell** was sentenced to life imprisonment in this trial.

Due to the death sentence of the first trial, **Erich Zoddell** was executed in Wolfenbüttel on November 30th, 1945.

Janna Lölke, research associate at the Memorial in the JVA Wolfenbüttel

The new Documentation Centre at the Memorial at “Law. Crime. Consequences. Wolfenbüttel Prison

Martina Staats

“There is something stronger than death: it is the presence of the absent within the memory of the living”

“Places of remembrance and educational work such as the Wolfenbüttel Memorial provide an important contribution to rendering the role of a legal system as the supporting pillar of a dictatorship – as well as the fatal consequences for its victims and their relatives – tangible.”

After seven years of research respectively project work and a three-year construction period, the Minister of Culture of Lower Saxony, **Grant Hendrik Tonne**, officially opened the Documentation Centre of the Memorial in the Wolfenbüttel JVA in November 2019. 400 guests, including over 40 family members of those imprisoned

Among the locations are on one hand the complex “historical places with learning environment”, consisting of former prison cells and the execution site, which are located in the present-day Wolfenbüttel JVA and which have been designed as annotated large-scale exhibits. A visit to this area of the Memorial conveys a unique quality of documentation and perception through the interweaving of past and present. The newly built Documentation Centre complements these facilities by offering a modern museum with a permanent exhibition, event facilities, a library, as well as collection rooms. An interactive educational concept opens up both places for visitors.

Beyond the tasks of a museum, the Memorial has the task of preserving the history of persecution and resistance in the people’s consciousness, to preserve and enhance the remembrance of the suffering of victims of judicial crimes as well as to conduct ongoing research. In doing so, the interests and needs of the survivors and their family members must be considered. For them, a place of mourning and of coming to terms with the National Socialist crimes is of prime importance.

These various criteria and obligations had to be taken into account and met during the redesign of the Memorial within the Wolfenbüttel JVA, and consequently also for the new permanent exhibition.

The new documentation centre forms the outer wall of the JVA. It is open to the public and accessible without thresholds during normal museum opening hours. Thanks to the sand-coloured exposed concrete, the

monolith blends in well with the surrounding detention buildings. The concrete façade is structured by historical carvings of prisoners from a detention cell, which were transferred to the outer façade with the help of stencils. Furthermore, the building is characterized by cantilevers on the first floor. A visual link between the new building and historical sites can be created by the large window located at the point of the widest projection. Visitors enter the new building through an opening in the prison wall and are thus immediately confronted with the fact that the Memorial is located on the grounds of a prison.

The permanent exhibition in the new building is dedicated to the subject of the justice and penal system under National Socialism and its consequences. Embedded in a holistic view of society it focuses on the persecution system of National Socialism, the criminal activities of

and executed during the National Socialist period, took part in the ceremony. The redesign effort marks a quantum leap for the social anchoring and perception of the topic “Penal system and justice system under National Socialism and their consequences”. As with the Bergen-Belsen Memorial, the Wolfenbüttel Memorial is part of the Lower Saxony Memorials Foundation.

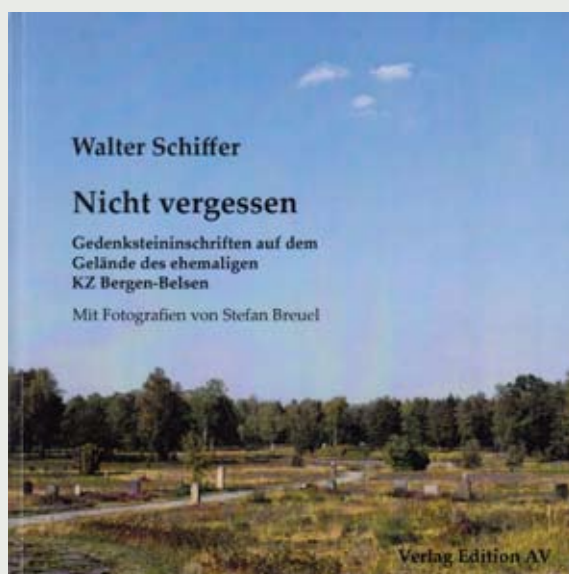
Since 1990, the Memorial at Wolfenbüttel Prison has been commemorating the victims of justice under National Socialism, those executed and imprisoned in the prison, as well as the role of justice in view of its radicalisation and self-mobilisation in the National Socialist persecution and murder. Between October 1937 and March 1945, 526 men and women were guillotined in Wolfenbüttel Prison – most of these death sentences were handed down by National Socialist Special Courts.

Inscriptions on gravestones in DP Bergen-Belsen cemetery

In 2017 was published the book by Walter Schiffer "Das Andenken verlängern. Grabsteininschriften der jüdischen Displaced Persons auf dem Zelttheaterfriedhof in Bergen-Belsen" (photos by Stefan Breuel. Lich/Hessen 2017). It deals with the inscriptions on the gravestones of the displaced persons on "Zelttheaterfriedhof". The "Zelttheaterfriedhof" has been laid out in April 1945 after the liberation of the concentration camp Bergen-Belsen, on the grounds of the former Wehrmacht barracks (today called "Niedersachsen-Kaserne"). It depicts the Hebrew or Yiddish (as well as the German, Polish and Hungarian) inscriptions on the gravestones of the DPs.

The memorial stones tell of the people who have died here in consequence of their imprisonment: during their

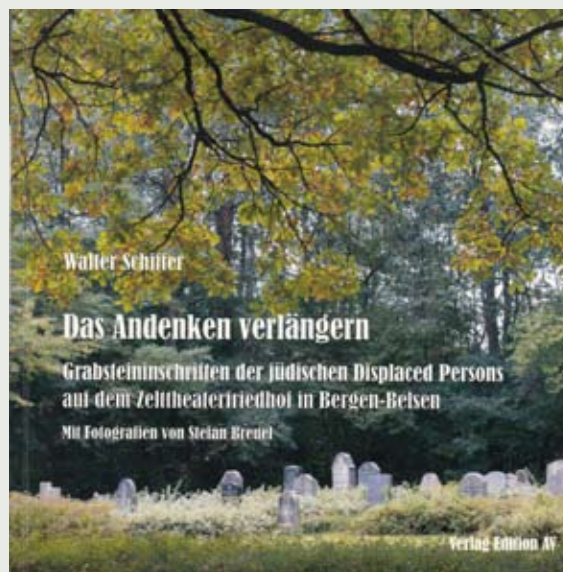

internment or shortly before or after the liberation by the British Army on 15 April 1945. The inscriptions - the Jewish ones have partially been written in the traditional form of gravestone inscriptions - often give additional information about the deceased. The memorial stones keep the memory alive and serve as evidence of the will to never forget the deceased. This is also the declared intention of the book - to support the memory in photo and word.

A new book, published in 2020 by Walter Schiffer "Nicht vergessen. Grabsteininschriften auf dem Gelände des ehemaligen KZ Bergen-Belsen" (photos by Stefan Breuel, initiated by Katja Seybold, Bodenburg 2020) now documents the complete stock in its current state (up to December 2019) of the gravestone inscriptions on the grounds of the former concentration camp Bergen-Belsen in photographs, combined with the transcript of the inscriptions and their translations and a short comment. Additionally, biographical data has been reconstructed in fragments.

"לא לשכוח!" כתובות על מצבות באתר מחנה הריכוז ברגן-בלזן

בשנת 2017 ראה אור ספרו של וולטר שיפר "הרחבת הזיכרון. כתובות מצבות של העקורים היהודים בבית הקברות בתיאטרון האוהל בברגן-בלזן" (תמונות מאת סטפן ברויאל, הוצאת ל"ח/הסן 2017). הוא עסק בכתובות על מצבותיהם של העקורים ב"צלט-תיאטר-פרידהוף". הספר מתאר את הכתובות בעברית או ביידיש (כמו גם בגרמנית, בפולנית ובהונגרית) על מצבות העקורים.

בית הקברות "תיאטרון האוהל" הוקם באפריל 1945 לאחר שחרור מחנה הריכוז ברגן-בלזן, על שטח מבני הוורמאכט לשעבר (היום נקרא "נידרזקסן-קאסרנה"). המצבות הדוממות מספרות על האנשים שמתו כאן כתוצאה ממאסרם במחנה הריכוז ברגן-בלזן, או גם לאחר ששוחררו בידי הצבא הבריטי ב-15 באפריל 1945. הכתובות - היהודיות נכתבו בחלקן בצורה המסורתית של כתובות על מצבות - לרוב נותנת מידע נוסף על המנוח. אבני הזיכרון האלה תומכות בזיכרון ומשמשות עדות לרצון שלא לשכוח את המנוח לעולם. זו גם הכוונה המוצהרת של הספר - לתמוך בזיכרון עיני צילום ומילים.

הספר השני של וולטר שיפר "לא לשכוח. כתובות מצבות באתר מחנה הריכוז ברגן-בלזן לשעבר" (תמונות מאת סטפן ברויאל, ביוזמת קטיה זייבולד, הוצאת בודנבורג 2020) מתעד כעת את כל המצבות במצבן הנוכחי (עד דצמבר 2019) בשטח מחנה הריכוז ברגן-בלזן לשעבר. הוא עושה זאת בתצלומים, בשילוב עם תמליל הכתובות ותרגומיהן והערה קצרה. בנוסף, נתונים ביוגרפיים שוחזרו בחלקם.

את הספר ניתן להזמין באתר אמזון גרמניה.

Walter Schiffer "Das Andenken verlängern. Grabsteininschriften der jüdischen Displaced Persons auf dem Zelttheaterfriedhof in Bergen-Belsen" (photos by Stefan Breuel. Lich/Hessen 2017)

Walter Schiffer "Nicht vergessen. Grabsteininschriften auf dem Gelände des ehemaligen KZ Bergen-Belsen" (photos by Stefan Breuel, initiated by Katja Seybold, Bodenburg 2020)

Dr. Elke Gryglewski – New Director of the Lower Saxony Memorials' Foundation

In January of this year, the new director of the Lower Saxony Memorials Foundation and the Bergen-Belsen Memorial took office. She replaced Dr. Jens-Christian Wagner, a friend of our organization. On the occasion of her entry into office, she addresses a personal letter to all of you. We wish her best of luck.

My name is Elke Gryglewski and since January 2021 I'm the Director of the Memorial Bergen-Belsen and the Managing Director of the Lower Saxony Memorials Foundation. Dealing with the history of National Socialism and the Shoah has become a topic in my life very early. I was born in Berlin in 1965 but due to the profession of my father, we left to Bolivia in 1970, where I spent a big part of my adolescence. My father worked with the Republikanischer Club – the federation of Jewish immigrants in Bolivia – so I had the privilege to meet survivors of the Holocaust at an early age. At the same time Bolivia had been, such as many other countries in South America, a place of refuge for Nazis who fled from judicial persecution. Being confronted e.g. with Klaus Barbie alias Klaus Altman the former Gestapo Chief of Lyon I started to ask and read.

When I was fifteen we returned to Germany, where I finished school but also decided to leave the country again in order to make a civil service with Aktion Sühnezeichen Friedensdienste (Irgun ot ha capara we sherut ha shalom) in Israel. In that time the kibbutzim had in their constitution rules saying, that Germans should only be allowed as visitors when survivors living in the place would agree. Kibbutz Be'eri also had this rule – but shortly before my group arrived to Israel, the board had sent all the British and Swedish Volunteers home due to alcohol and drug problems, and facing the necessity of new volunteers decided to take my group without asking the survivors. Shortly after our arrival we got a letter from a Holocaust survivor telling us, that because of our presence in the kibbutz she would not be able to visit the dining room and other public spaces for the next three months. We were shocked and wanted to leave immediately. Long conversations with the kibbutz members followed, and we stayed.

I'm writing this because it was probably the most outstanding event in my youth making me reflect perpetration in my family – and this reflection led to a professional interest, that has become a topic for life.

I studied political science in München, Berlin and Santiago de Chile. During my studies in München I worked as a freelancer in the Memorial Dachau; in Chile I wanted to write my thesis for the diploma about Nazis in Chile, Argentina and Bolivia – which in the beginning of the 1990ies was almost impossible; and in Berlin – once the Memorial House of the Wannsee Conference opened in 1992 - I worked as a freelancer until 1995.

Finishing my exam in 1995 I was asked if I wanted to become a regular staff member, and so I worked from 1995 until 2020 as a member of the educational department and, during the last five years, as head of

the educational department and deputy director of the House of the Wannsee Conference. When I read the job advertisement for the director of Bergen-Belsen and the managing director of the Lower Saxony Memorials Foundation last year, I decided to apply because of two reasons:

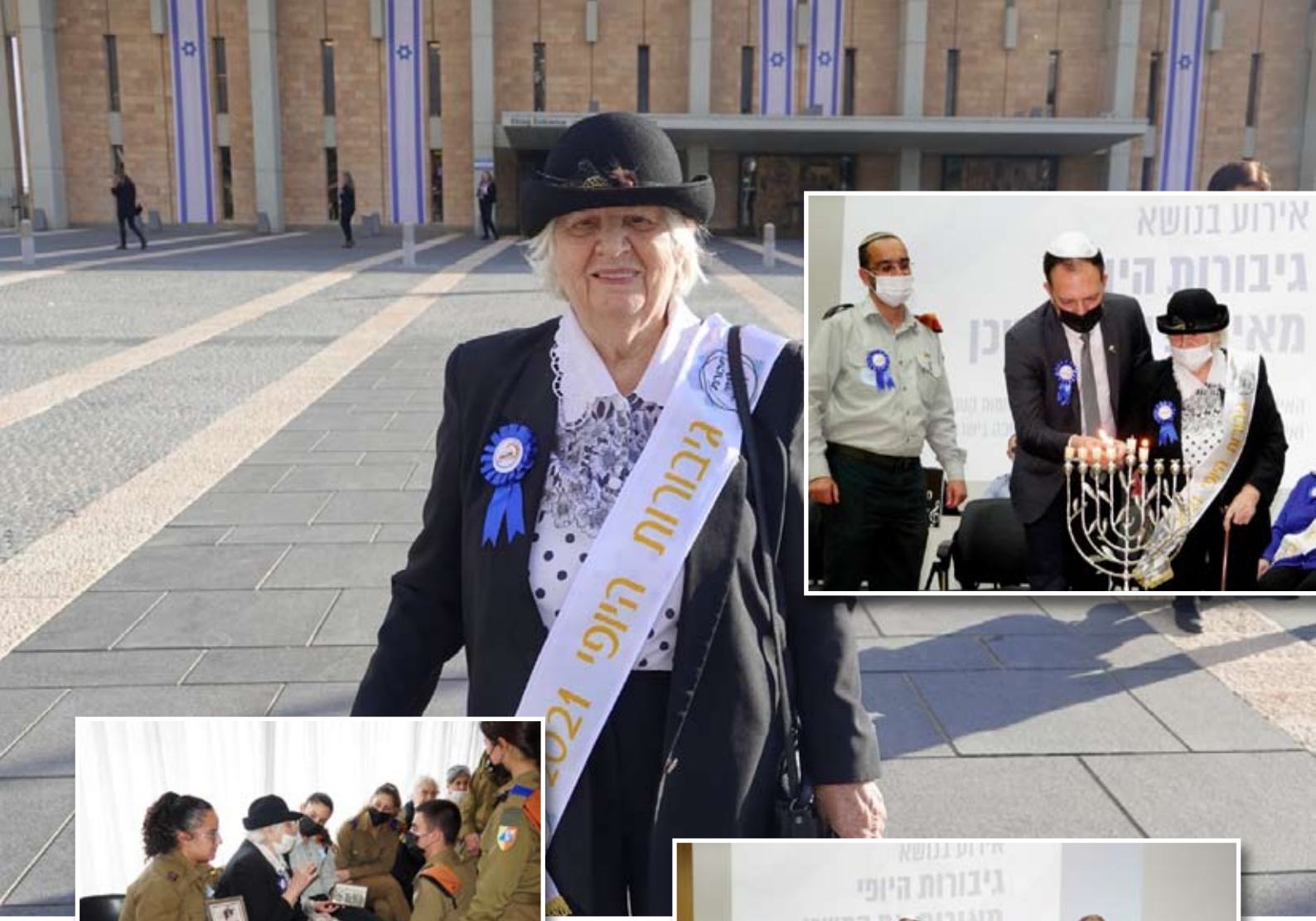
With the landscape of memorial sites in Lower Saxony the complete history of National Socialism can be told – all groups of victims are represented and all complexes of crime as well. And working at the Memorial Bergen-Belsen would enable me to continue dealing with the Shoah.

The different personal and professional stages of my life lead to what I want to contribute to the work of the Foundation. I'm very grateful for the excellent work done by Jens-Christian Wagner since it gives me the chance to continue his initiatives by broadening them with my perception and experience. With the Foundation we will initiate projects that connect the history of the different historical sites and by doing so explain the different steps of persecution. We will also focus on the history after 1945 in order to make our audience understand, that there is a relation between the history and them. Finally, we will also look on the perpetrators responsible for the crimes committed for example with an exhibition already initiated by Jens-Christian. With all these topics we want to address the German as well as an international audience – right now we are planning a seminar for Israeli teachers and educators. If corona allows it, next year there will be seminars for British and Spanish educators.

To finish I want to add one important thing – since I started working for the Foundation I received many warm letters and had the opportunity to personal video talks with survivors of Bergen-Belsen. All these contacts create the need for more contacts. If Corona allows it, I will try to come to Israel and hope to meet all of you personally then.

I thank you for having received me with such openness and warmth and I wish all of you all the best – especially health!

Rachel Rubin lit a Hanukkah candle in the Knesset

Rachel Rubin, a Bergen-Belsen survivor and member of the Bergen-Belsen Organization in Israel, was invited by Knesset Speaker MK Miki Levy to light a Hanukkah candle at the event "Beauty Heroines Illuminate the Knesset 2021"

In cooperation with the local authorities and the municipal government, Holocaust women survivors were elected from each council for a day of holiday. They went through beauty care, fun and relaxation stations, and later, in a solemn ceremony, they were presented with the ribbon of the heroine of beauty and a crown on their heads. The project emphasizes intergenerational ties and also involved IDF women fighters. The ribbon for the women survivors was presented by Minister of Culture and Sports Hili Trooper, and the event was attended by Miki Levy Knesset Speaker, Ministerin of Social Equality Meirav Cohen, Chairman of the Holocaust Victims Foundation Limor Livnat, author Lihi Lapid, and others. Out of the 120 women, Rachel Rubin was chosen to light a fourth Hanukkah candle

רחל רובין הדליקה נר חנוכה בכנסת

רחל רובין, ניצולת ברגן-בלזן וחברת ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל, הוזמנה ע"י יו"ר הכנסת ח"כ מיקי לוי להדליק נר חנוכה באירוע מיוחד של "גיבורות היופי מאירות את המשכן 2021"

בשיתוף הרשויות המקומיות והשלטון המקומי, נבחרו ניצולות שואה מכל מועצה ליום שכולו חג עבודה. בתחילה, הן עברו תחנות טיפוח, כיף ורוגע. בסיומו של היום, בטקס חגיגי, העניקו להן את סרט גיבורת היופי וכתר לראשן. המיזם שם דגש על הקשר הבין-דורי והשתתפו בו גם לוחמות צה"ל. את הסרט לניצולות העניק שר התרבות והספורט **חילי טרופר**, ובאירוע נכחו מיקי לוי, יו"ר הכנסת, השרה לשוויון חברתי **מירב כהן**, חברות כנסת, יו"ר הקרן לנפגעי השואה **לימור לבנת**, הסופרת **ליהיא לפיד**, ועוד. מבין 120 הנשים שהשתתפו באירוע, רחל נבחרה להדליק נר רביעי של חנוכה.